תנ״ך · אחרונים · מצודת דוד · כתובים

מצודת דוד על דניאל

רבי דוד אלטשולר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מצודת דוד על דניאל

רבי דוד אלטשולר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מצודת-דוד-על-דניאל/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 9
פסוק א 9
פסוק ב 9
פסוק ג 9
פסוק ד 9
פסוק ה 10
פסוק ו 10
פסוק ז 10
פסוק ח 10
פסוק ט 10
פסוק י 10
פסוק יא 10
פסוק יב 11
פסוק יג 11
פסוק טו 11
פסוק טז 11
פסוק יז 11
פסוק יח 11
פסוק יט 11
פסוק כ 11
פסוק כא 12
פרק ב 12
פסוק א 12
פסוק ב 12
פסוק ג 12
פסוק ד 12
פסוק ה 13
פסוק ו 13
פסוק ז 13
פסוק ח 13
פסוק ט 13
פסוק י 14
פסוק יא 14
פסוק יב 14
פסוק יג 14
פסוק יד 14
פסוק טו 14
פסוק טז 14
פסוק יז 15
פסוק יח 15
פסוק יט 15
פסוק כ 15
פסוק כא 15
פסוק כב 15
פסוק כג 15
פסוק כד 15
פסוק כה 16
פסוק כו 16
פסוק כז 16
פסוק כח 16
פסוק כט 16
פסוק ל 16
פסוק לא 17
פסוק לב 17
פסוק לג 17
פסוק לד 17
פסוק לה 17
פסוק לו 17
פסוק לז 18
פסוק לח 18
פסוק לט 18
פסוק מ 18

פסוק מא 18
פסוק מב 19
פסוק מג 19
פסוק מד 19
פסוק מה 19
פסוק מו 20
פסוק מז 20
פסוק מח 20
פסוק מט 20
פרק ג 21
פסוק א 21
פסוק ב 21
פסוק ג 21
פסוק ד 21
פסוק ה 21
פסוק ו 21
פסוק ז 21
פסוק ח 21
פסוק ט 22
פסוק י 22
פסוק יא 22
פסוק יב 22
פסוק יג 22
פסוק יד 22
פסוק טו 22
פסוק טז 22
פסוק יז 23
פסוק יח 23
פסוק יט 23
פסוק כ 23
פסוק כא 23
פסוק כב 23
פסוק כג 24
פסוק כד 24
פסוק כה 24
פסוק כו 24
פסוק כז 24
פסוק כח 24
פסוק כט 24
פסוק ל 25
פסוק לא 25
פסוק לב 25
פסוק לג 25
פרק ד 25
פסוק א 25
פסוק ב 25
פסוק ג 25
פסוק ד 25
פסוק ה 26
פסוק ו 26
פסוק ז 26
פסוק ח 26
פסוק ט 26
פסוק י 26
פסוק יא 26
פסוק יב 26
פסוק יג 27
פסוק יד 27
פסוק טו 27
פסוק טז 27
פסוק יז 27
פסוק יח 27
פסוק יט 27
פסוק כ 27

פסוק כא 28
פסוק כב 28
פסוק כג 28
פסוק כד 28
פסוק כה 28
פסוק כו 28
פסוק כז 28
פסוק כח 28
פסוק כט 29
פסוק ל 29
פסוק לא 29
פסוק לב 29
פסוק לג 29
פסוק לד 29
פרק ה 30
פסוק א 30
פסוק ב 30
פסוק ג 30
פסוק ד 30
פסוק ה 30
פסוק ו 30
פסוק ז 30
פסוק ח 31
פסוק ט 31
פסוק י 31
פסוק יא 31
פסוק יב 31
פסוק יג 31
פסוק יד 31
פסוק טו 31
פסוק טז 32
פסוק יז 32
פסוק יח 32
פסוק יט 32
פסוק כ 32
פסוק כא 32
פסוק כב 32
פסוק כג 32
פסוק כד 33
פסוק כה 33
פסוק כו 33
פסוק כז 33
פסוק כח 33
פסוק כט 33
פסוק ל 33
פרק ו 34
פסוק א 34
פסוק ב 34
פסוק ג 34
פסוק ד 34
פסוק ה 34
פסוק ו 34
פסוק ז 34
פסוק ח 35
פסוק ט 35
פסוק י 35
פסוק יא 35
פסוק יב 35
פסוק יג 35
פסוק יד 36
פסוק טו 36
פסוק טז 36
פסוק יז 36
פסוק יח 36

פסוק יט 36
פסוק כ 36
פסוק כא 37
פסוק כב 37
פסוק כג 37
פסוק כד 37
פסוק כה 37
פסוק כו 37
פסוק כז 37
פסוק כח 37
פסוק כט 38
פרק ז 38
פסוק א 38
פסוק ב 38
פסוק ג 38
פסוק ד 38
פסוק ה 39
פסוק ו 39
פסוק ז 39
פסוק ח 39
פסוק ט 40
פסוק י 40
פסוק יא 40
פסוק יב 40
פסוק יג 40
פסוק יד 40
פסוק טו 41
פסוק טז 41
פסוק יז 41
פסוק יח 41
פסוק יט 41
פסוק כ 41
פסוק כא 41
פסוק כב 42
פסוק כג 42
פסוק כד 42
פסוק כה 42
פסוק כו 42
פסוק כז 42
פסוק כח 42
פרק ח 43
פסוק א 43
פסוק ב 43
פסוק ג 43
פסוק ד 43
פסוק ה 43
פסוק ו 43
פסוק ז 43
פסוק ח 43
פסוק ט 43
פסוק י 44
פסוק יא 44
פסוק יב 44
פסוק יג 44
פסוק יד 44
פסוק טו 45
פסוק טז 45
פסוק יז 45
פסוק יח 45
פסוק יט 45
פסוק כ 45
פסוק כא 45
פסוק כב 46
פסוק כג 46

פסוק כד 46
פסוק כה 46
פסוק כו 46
פסוק כז 47
פרק ט 47
פסוק א 47
פסוק ב 47
פסוק ג 47
פסוק ד 48
פסוק ה 48
פסוק ו 48
פסוק ז 48
פסוק ח 48
פסוק ט 48
פסוק יא 48
פסוק יג 48
פסוק יד 49
פסוק טו 49
פסוק טז 49
פסוק יז 49
פסוק יח 49
פסוק יט 49
פסוק כ 50
פסוק כא 50
פסוק כב 50
פסוק כג 50
פסוק כד 50
פסוק כה 51
פסוק כו 52
פסוק כז 52
פרק י 53
פסוק א 53
פסוק ב 53
פסוק ג 53
פסוק ד 53
פסוק ה 53
פסוק ו 53
פסוק ז 53
פסוק ח 54
פסוק ט 54
פסוק י 54
פסוק יא 54
פסוק יב 54
פסוק יג 54
פסוק יד 54
פסוק טו 55
פסוק טז 55
פסוק יז 55
פסוק יח 55
פסוק יט 55
פסוק כ 55
פסוק כא 56
פרק יא 56
פסוק א 56
פסוק ב 56
פסוק ג 56
פסוק ד 56
פסוק ה 57
פסוק ו 57
פסוק ז 58
פסוק ח 58
פסוק ט 58
פסוק י 58
פסוק יא 58

פסוק יב 58
פסוק יג 59
פסוק יד 59
פסוק טו 59
פסוק טז 59
פסוק יז 59
פסוק יח 60
פסוק יט 60
פסוק כ 60
פסוק כא 60
פסוק כב 61
פסוק כג 61
פסוק כד 61
פסוק כה 61
פסוק כו 61
פסוק כז 62
פסוק כח 62
פסוק כט 62
פסוק ל 62
פסוק לא 62
פסוק לב 63
פסוק לג 63
פסוק לד 63
פסוק לה 63
פסוק לו 63
פסוק לז 64
פסוק לח 64
פסוק לט 64
פסוק מ 64
פסוק מא 64
פסוק מב 65
פסוק מג 65
פסוק מד 65
פסוק מה 65
פרק יב 65
פסוק א 65
פסוק ב 65
פסוק ג 65
פסוק ד 66
פסוק ה 66
פסוק ו 66
פסוק ז 66
פסוק ח 66
פסוק ט 67
פסוק י 67
פסוק יא 67
פסוק יב 67
פסוק יג 67

פרק א

פסוק א

בשנת שלוש למלכות יהויקים. ר"ל למרדו בנבוכדנצר למלוך מעצמו כי נבוכדנצר מלך בשנת ד' ליהויקים ובה' שהיא שניה לנ"נ עלה עליו וכבשו ועבדו ג' שנים וישב וימרד בו כמ"ש במ"ב ובשנת ג' למרדו שהיא שנת י"א למלכותו חזר ועלה עליו וכמ"ש בדברי הימים ב':

פסוק ב

ומקצת כלי וגו'. כי מהם נשארו ולקחם בגלות יכניה ועוד נשארו מהם ולקחם בגלו' צדקיהו וכמ"ש כי כה אמר ה' וגו' ועל יתר הכלים וגו' באשר לא לקחם בגלותו את יכניה וגו' בבלה יובאו וגו' (ירמיהו כ"ז:כ'):

בית אלהיו. ומתחילה הביא את הכל אל בית אלהיו ואף האנשים לקלס לאלהיו וליתן לו תודה על הנצחון ואח"כ הביא כלי בה"מ אל בית האוצר:

פסוק ג

רב סריסיו. שר וגדול על הסריסים:

זרע המלוכה. ר"ל והמה יהיו מזרע המלוכה והם עצמם יהיו מן הפרתמים ר"ל מגודלים בעושר ובממשלה:

פסוק ד

כל מאום. ר"ל שום מום כלל וכלל לא כמו לא תאכלו כל נבלה (דברים יא):

וטובי מראה. בלובן ובהירות:

בכל חכמה. יהיו משכילים בכל מיני חכמות:

ויודעי דעת. ר"ל בתחלת אמרי המדבר ישכילו לדעת דעתו ותוכן כוונתו ומה יהיו אחרית אמריו:

ומביני מדע. ר"ל שיהיו צחים בלשונותם במיטב הדבור להבין לזולת מה במדעי לבבם ובמחשבתם:

ואשר כח בהם. להתגבר על הטבע לאנוס ולעצור מן השחוק והשינה וכדומה למען יעמדו בהיכל מלך מבלי שום מניעה וכאשר ראוי והגון:

וללמדם ספר. מוסב על המקרא שלפניו לומר להביא מבני ישראל וגו' וללמדם ספר וגו' והוא המכתב והלשון:

פסוק ה
וימן להם המלך. כל זה מדברי המלך שאמר לאשפנז הנה המלך יזמין להם בכל יום דבר הצריך להם ביומו ממאכלי המלך ומן היין אשר ישתה הוא (ואף שנ"נ עצמו היה המדבר לא אמר כמדבר בעדו וכן דרך המקרא וכמ"ש וישלח וגו' ואת שמואל (ש"א י"ב) עם כי שמואל עצמו היה המדבר וכן רבים כמוהו):
ולגדלם. ובאופן זה יהיו מגודלים שלש שנים למען יהיו נראים יפים ובעלי בשר:
ומקצתם. מקצה שלשת השנים יעמדו בתמידות לפני המלך לשמשו בכל עת:

פסוק ו
ויהי בהם. באותן הילדים שהביא אשפנז כדבר המלך ולתוספת ביאור אמר מבני יהודה ר"ל מזרע מלכי יהודה ומה שסתם למעלה פי' כאן:
דניאל וגו'. כי רבים הביא מזרע מלכי יהודה ובהם היו דניאל וגו':

פסוק ז
שמות. מלבד שמותם מהלידה:
בלטשאצר. אולי המלה ההיא יורה בל' כשדים כמו דניאל בל' הקודש וכן יתר השמות:

פסוק ח
וישם. חשב בלבו והתעורר בדבר:
אשר לא יתגאל. במאכלי האיסור וביין של עכו"ם:
ויבקש. שאל ממנו למנוע מאתו פת בג והיין לבל יתגאל:

פסוק ט
לחסד ולרחמים. עם כי הוא לא מילא שאלתו מ"מ לחסד יחשב מה שלא גער בו והשיבו בדברים רכים והיה מעלים עין במעשה המלצר:

פסוק י
אשר מנה. הוא בעצמו הזמין וקבע מאכלכם ואיך אשנה את דברו:
אשר למה יראה. אשר למה אעשה כה שיראה המלך את פניכם זועפים ורעים מן פני יתר הילדים:
וחייבתם. ואהיה ע"י חייב את ראשי למלך כי כן משפט המלך להתיז את הראש של מי אשר ימרה את דברו:

פסוק יא
על דניאל וגו'. להביא להם מאכליהם ומשקיהם:

פסוק יב
את עבדיך. אמר על עצמו ועל חנניה מישאל ועזריה חבריו:
ומים ונשתה. ומים יתנו לנו ונשתה:

פסוק יג
מראינו ומראה וגו'. תראה מראות פנינו אל מול מראות אלו אם יש מה השתנות אלו מאלו:
וכאשר תראה. ולפי מה שתראה ככה תעשה אם לא יהיה פנינו רעים מפניהם אזי תוסיף תת לנו מן הזרעונים ומים ואם רעים יהיו אז בע"כ נאכל פת בג ונשתה יין:

פסוק טו
מן כל. עוד יותר מן כל הילדים וגו':

פסוק טז
נושא. נוטל לעצמו:
פת בגם. הניתן למאכלם:

פסוק יז
ארבעתם. הם דניאל חנניה מישאל ועזריה:
מדע והשכל. ידיעה בהם ולהשכיל עוד מוצא דבר:
בכל ספר. מכתב ולשון כל עם ועם ובכל מיני חכמה:
ודניאל. ויותר עליהם דניאל שהיה מבין בכל חזון וחלומות ר"ל לדעת פתרון חלומות:

פסוק יח
ולמקצת הימים. ולסוף שלשת השנים:
אשר אמר המלך להביאם. לעמוד לפניו כמ"ש למעלה:
ויביאם. אז הביא את כל הילדים לבחור מהם מי ומי יעמדו לפניו:

פסוק יט
וידבר אתם. בדברי חכמה והשכל לנסות חכמת כ"א:
ולא נמצא מכולם. להיות חכמים ומשכילים כדניאל חנניה מישאל ועזריה:
ויעמדו. מינה אותם להיות עומדים לפניו תמיד לשמשו:

פסוק כ
חכמת בינה. חכמת הבנת דבר מתוך דבר:
וימצאם. מצא בהם עשר ידות יותר על כל החרטומים והאשפים:

פסוק כא
ויהי דניאל. בגדולה היה בבבל עד שנת וגו' ומאז מנע עצמו ממלאכת המלך ומינה את זרובבל תחתיו:

פרק ב

פסוק א
ובשנת שתים. אחר חורבן הבית ואחר שכבש כל העכו"ם ומלך עליהם חשב מחשבות מה שיהיה באחרית הימים ובא לו החלום וכמ"ש בפתרון החלום:
חלומות. לפי שהיתה מענינים הרבה אמר חלומות:
ותתפעם. נשימתו היתה מקשקשת בו כדרך החרד שלא יוכל לעצור הנשימה זמן מה והיא הולכת ובאה:
נהיתה עליו. השינה נכרתה מעליו ולא היה יכול לישן עוד:

פסוק ב
לחרטומים. הם חכמי הטבע ויודעים הם עיקר החלומות ואיך תראה הנפש את הדמיונות בעת השינה:
ולאשפים. הם חכמי הרפואה היודעים בדפק הזרוע ובמי השתן השתנות הגוף ורוב החלומות הולכים על מתכונת הגוף:
ולמכשפים. הם המשנים דבר התולדות למראה העין כפי השעות הראויות במערכות הכוכבים ויוכלו גם המה לדעת החלום כפי המערכות:
ולכשדים. הם חכמי המזלות יודעים מה מהעתידות של מי אשר ידעו עת מולדו והמה ידעו עת מולד נ"נ ויוכלו גם הם לדעת את חלומו:
להגיד. אשר יגידו מלבם את דברי החלום מה היא:

פסוק ג
לדעת. הפעימה והחרדה היא על כי כלתה נפשי לדעת את החלום השכוח ממני:

פסוק ד
וידברו הכשדים. לזה השיבו הם לפי שהם היותר ראוים לדעת החלום מכל יתר החכמים שבאו על כי יודעים המה מה מהעתידות:
ארמית. בלשון ארמי והוא לשון כשדים שכולם רגילים בו וכוונתם היה למען ישמעו כולם ואולי יבוש המלך מן העם לבקש תואנה כזאת:
מלכא וגו'. המלך יחיה עד עולם והוא מדרך המוסר לברך את המלך בראשית האמרים:

ופשרא נחוא. והפתרון נגיד:

פסוק ה

מלתה וגו'. הדבר הלך ממני ר"ל שכחתי דברי החלום:

הן לא וגו'. אם לא תודיעו לי החלום:

הדמין וגו'. לנתחים תהיו נעשים:

ובתיכון וגו'. בתיכם יושמו לאשפות ומקום נוול:

פסוק ו

והן חלמא וגו'. ואם החלום והפתרון תגידו:

מתנן וגו'. מתנות ודורונות וכבוד גדול תקבלון מלפני:

להן וגו'. רק החלום והפתרון הגידו וכאומר ולא אשאל עוד אות על הפתרון:

פסוק ז

תנינות. פעם שנית והוא הדבר שאמרו בראשונה אולם מתחלה אמרו למלך לנוכח ועתה פחדו להשיב עוד לנוכח כדברים האלה אך אמרו אלו ואלו לפני המלך כאומר אין לנו מענה רק כאשר אמרנו שהמלך יאמר לעבדיו את החלום ונגיד את הפתרון:

פסוק ח

מן יציב. באמת יודע אני אשר בעת הזאת אתם נמכרים ונמסרים למיתה:

כל קבל. כל כנגד ר"ל בעבור אשר ראיתם אשר הלך ממני דבר החלום ועכ"ז תאמרו שאגיד לכם החלום:

פסוק ט

די. אשר החלום לא תודיעו לי אחת היא משפטכם ר"ל המשפט שאמרתי הדמין תתעבדון וגומר המשפט הזה יהיה על כולכם אין נקי:

ומלה. ודבר שקר ונשחת הכינותם לומר לפני עד אשר ישתנה העת ר"ל במה שתאמרו להגיד הפתרון הנה רואה אנכי אשר הכנתם פתרון כזב ונשחת לומר שיורה על מה שיהיה באחרית הימים כי תחשבו אשר אאמין אליכם עד אשר יעבור הזמן שתקבעו לה ויארכו הימים וישכח הכל:

להן. רק החלום אמרו לי ואדע בזה אשר הפתרון תגידו לי וכאומר לא אאמין עוד מעתה אל הפתרון רק כשתאמרו החלום אז אדע באמת שעמכם החכמה להגיד הפתרון האמיתי ועל כי חשב פן בראותם כי כלתה עליהם הרעה מאת המלך פן מלבם יוציאו מלים ויבדאו לומר כזאת וכזאת ראית וזה פתרונו לזה התחכם המלך וחזר ואמר כאלו זוכר הוא את החלום ולנסותם מעלים אותו:

פסוק י
ענו. השיבו הכשדים לפני המלך ואמרו:
לא איתי. לא יש איש על הארץ אשר דבר המלך יוכל להגיד:
כל קבל. כל כנגד ר"ל בעבור שדבר זה הוא מן הנמנע:
די כל. אשר בעבור גודל הקושי כל מלך ושר ושליט דבד קשה כזאת לא שאל לכל חרטום וגו':

פסוק יא
ומלתא. והדבר אשר המלך שואל היא כבדה וקשה:
ואחרן. אחר לא יש בעולם אשר יגידה לפני המלך רק המלאכים אשר מגוריהם עם בני בשר לא יש להם וכאומר אין אחר להגידה בלעדי המלאכים ואינם פה עמנו:

פסוק יב
כל קבל. בעבור זה המלך נעשה בזעף וקצף גדול ואמר להאביד ולהמית לכל חכמי בבל:

פסוק יג
ודתא. המשפט יצא והחכמים נהרגין:
ובעו. ונתבקשו דניאל וחביריו להריגה:

פסוק יד
באדין. אז דניאל השיב עצה ודבר טעם לאריוך שר ההורגים אשר למלך אשר יצא להרוג לחכמי בבל ועל כי באמת גם בעיני אריוך היה הדבר רע לאבד כל חכמי עמו אבל היה מוכרח מפחד המלך ולזה נתן לו דניאל עצה מה למנוע חרבו מדם ולהתנצל לפני המלך ודבר העצה היעוצה לא פורש מה היא:

פסוק טו
על מה. מפני מה המשפט יצאה כל כך במהירות מלפני המלך וכאומר מדוע לא נתן להם זמן על דבר קשה כזאת:
אדין. אז הודיע אריוך את הדבר לדניאל ור"ל סיפר לו שהשיבו שהוא מן הנמנע ולא שאלו זמן:

פסוק טז
על. נכנס ושאל מן המלך אשר יותן לו זמן:
ופשרא. ולהגיד למלך אף פתרון החלום כי לפ"ד האחרונים היה יודע החלום וכל שאלתו עליו למען דעת אמיתת הפתרון כמ"ש למעלה ותפס העיקר:

פסוק יז
לביתיה. הלך לביתו להתבודד ולחלות פני ה':
מלתא הודע. הודיע להם דבר הדת:

פסוק יח
ורחמין. אשר גם המה יבקשו רחמים מה':
על. בעבור הגלות הסוד הזה:
די. אשר לא יאבדו דניאל וחביריו עם שאר חכמי בבל:

פסוק יט
בחזוא. במראה החלום אשר בלילה נגלה לו הסוד ההוא:

פסוק כ
להוא. יהי שם של אלוה מבורך מן עולם ועד עולם ר"ל מן עולם השפל עד עולם העליון:
די חכמתא. אשר החכמה והגבורה שלו המה:

פסוק כא
מהשנא. משנה העיתים והזמנים והוא כפול במ"ש ור"ל מחליף זמן היום ללילה והלילה ליום:
מהעדה. מסיר מלכים ומעמיד מלכים:
יהב. נותן חכמה לחכמים וקראם חכמים ע"ש סופם כי עד לא ניתן להם החכמה לא יקראו חכמים וכן ובגדי ערומים תפשיט (איוב כ"ב:ו'):
ומנדעא. ודעת:

פסוק כב
הוא גלא. הוא מגלה דברים עמוקים ונסתרים:
ידע. יודע מה בחשך והאורה שוכנת עמו:

פסוק כג
מהודא. מודה ומשבח אני:
וגבורתא. התגברות כח השכל:
יהבת לי. נתת לי:
וכען. ועתה הודעת לי את אשר שאלתי ממך אשר דבר המלך הודעת לי ר"ל הנה עתה הוספת לעשות עמדי חסד רב לגלות לי הדבר הזה:

פסוק כד
כל קבל. בעבור זה שנגלה לו החלום:

על על. נכנס אל אריוך אשר הפקידו המלך לאבד כל חכמי בבל:
אזל. הלך אליו:
אל תהובד. ר"ל מעתה אל תאבדם כלל וכלל:
העלני. הכנס אותי לפני המלך ואגיד לו אף הפתרון:

פסוק כה

בהתבהלה. בחפזון הכניס את דניאל לפני המלך:
די השכחת. אשר מצאתי איש מן בני הגולה של יהודה אשר אף הפתרון יודיע למלך:

פסוק כו

די שמה. אשר שמו בלטשצר כמ"ש למעלה שכן כנהו אשפנז:
האיתיך. היש עמך יכולת להודיע לי החלום אשר ראיתי והפתרון:

פסוק כז

רזא. הסוד אשר שאל המלך אין חכמים וגו' יכולים להגידם למלך ובא כמלמד זכות על חכמי בבל:

פסוק כח

ברם. אבל יש אלוה בשמים המגלה סודות והוא הודיע למלך מה אשר יהיה בסוף הימים וכאומר האלוה אשר הודיע לך הוא גלה לי הסוד הזה:
וחזוי ראשך. מה שראית בראשך לא במוחש ובעין כ"א בכח המדמה אשר בראש והוא החלום וכפל הדבר בשמות נרדפים וכן אדמת עפר (לקמן יב):
על משכבך. בהיותך על משכבך נרדם וישן:
דנה הוא. זאת היא:

פסוק כט

אנת. מתחלה אמר לו סיבת ראיית החלום הזה ואמר אתה המלך מחשבתך בהיותך שוכב על מטתך קודם השינה עלה אז בלבך לחשוב במה אשר יהיה אחרי זאת ר"ל מי ימלוך אחריך:
וגלא. ה' המגלה לי הסודות האלה הוא הודיע לך מה אשר יהיה:

פסוק ל

ואנה. ואני לא בעבור החכמה אשר יש בי יותר מכל החי נתגלה לי הסוד הזה ר"ל לא מאהבת ה' לי מרוב החכמה שבי גלה לי את החלום הזה:

להן. רק בעבור אשר רצה המקום אשר מי מהאנשים יודיע למלך את פתרון חלומו ובזה תדע מחשבות לבבך אשר חשקת לדעת מי ימלוך אחריך ובעבורך גלה לי המקום להגיד לך:

פסוק לא

חזה הוית. רואה היית:

ואלו. והנה דמות אדם אחד גדול:

צלמא דכן. צלם זה היה גדול וזהרו יתירה ומרובה ועמד למולך:

ורוה. ותארו נורא ומאוים:

פסוק לב

הוא צלמא. הצלם ההוא היה ראשו של זהב טוב החזות שלו וזרועותיו היו של כסף בטנו וירכותיו היו של נחשת:

פסוק לג

שקוהי. שוקיו היו של ברזל רגליו מקצתם היו של ברזל ומקצתם של חרס ר"ל מקצת של כל רגל היה של ברזל ומקצתו של חרס:

פסוק לד

חזה הוית. רואה היית עומד על עמדו עד אשר נכרת אבן מעצמו אשר לא בידי אדם:

ומחת. והכה להצלם על רגליו אשר מברזל וחרס ושחק אותם דק דק:

פסוק לה

באדין. אז נשחקו ונכתשו כאחד הברזל והחרס וגו' מן אברי הצלם ההוא:

והוו. ונעשו כמוץ אשר יסוער מן הגרנות אשר יכניסו בהם התבואות הגדלים בימי הקיץ:

ונשא המון. הרוח נשא אותם ופזרם:

וכל אתר. כל מקום לא נמצא להם ר"ל שמלאו כל הארץ ולא מצא להם להיות די להחזיק את הכל והוא ענין גוזמא והפלגה:

ואבנא. האבן אשר הכה את הצלם נעשה להר גדול ומלאה כל הארץ:

פסוק לו

דנה. זאת הוא החלום:

ופשרה. והפתרון נאמר ולפי שאמר שידיעת החלום הוא מן הנמנע לדעתה בחכמה אבל מן השמים נתגלה לו לזה אמר אולם הפתרון נאמר וכאומר הנה אני והדומים לי נוכל לאמרה כי תלויה היא בחכמה:

פסוק לז
מלך מלכיא. מושל על כל מלכי האדמה:
די. אשר אלהי השמים נתן לך מלכות חזקה תקיפה וחשובה:

פסוק לח
ובכל די. בכל מקום אשר שוכנים שם בני אדם וחית השדה ועוף השמים כל המקומות נתן בידך והמשילך על כולם וכמ״ש וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו (ירמיהו כ״ז:ו׳) וארז״ל שרכב על ארי וקשר תנין בראשו:
אנת. אתה הוא הראש של זהב ר״ל עליך מרמז הראש של זהב אשר בהצלם על כי אתה הראשון בזמן ובמעלה:

פסוק לט
ובתרך. ואחריך תעמוד מלכות אחרת פחות ממך ר״ל שפלה וגרוע ממך כמו שהחזות והזרועות המה למטה מן הראש והיו מכסף הגרוע מן הזהב כן המלכות שאחריך תהיה שפלה ממך והיא מלכות מדי:
ומלכו. ומלכות השלישית אשר תמלוך אחריה יהיה של נחושת אשר תמשול בכל הארץ והוא מלכות יון הקשין וחזקים כנחושת והיא תמלוך אחרי מדי כמו שהבטן והירכים המה למטה מהחזות והזרועות ומלכות רומא היא כלולה במלכות יון כמ״ש וצים מיד כתים (במדבר כ״ד:כ״ד) ות״א וסיען יצטרחן מרומאי וכן בירושלמי מן דרומאי וכתים המה מבני יון כמ״ש ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודודנים (בראשית י׳:ד׳):

פסוק מ
ומלכו. ומלכות הרביעית תהיה חזקה כברזל ולא אמר בה לא בתרא ולא אחרי כמ״ש בשנייה ובשלישית לפי שהמלכות מדי לקחה המלכות מכשדים מכל וכל ולא נשאר בהם מלוכה וכן מלכות יון לקחה המלכות ממדי מכל וכל ולא נשאר בהם מלוכה אבל לא כן נלקחה המלוכה מיון מכל וכל כי עדיין רומא מולכת ומושלת והיא ממלכות יון כמ״ש למעלה:
כל קבל. ר״ל לזה רמז עליה כברזל בעבור אשר הברזל מכתת ומרדד כל דבר וכמו הברזל אשר מרצץ כל דבר כן המלכות הרביעית תכתת ותרוצץ כל המלכיות האלה ואף הפליטה הנשארת מכשדים וממדי והיא מלכות ישמעאל אשר תתפשט מלכותם לאחר התפשטות מלכות יון כמו שהשוקים והרגלים המה למטה מן הבטן והירכים:

פסוק מא
ודי חזיתה. ואשר ראית הרגלים והאצבעות מהם היו חרס של היוצר ומהם ברזל:

מלכו. הפתרון הוא שתהיה מלכות חלוקה בקצת המקומות יתחזקו כברזל חיל רומה ובקצת המקומות יהיו חלושים חיל רומה כחרס הזה כאשר עודנו היום:
ומן נצבתא. אבל הכח והיכולת של הברזל תהיה בכולם ר"ל המקומות החזקות שבה יעזרו בכח ידיו את החלושות לבל יכלו אותם מי מע"פ האדמה:
כל קבל. ר"ל בעבור אשר ראית הברזל מעורב בחרס העשוי מטיט (כי ראה ברזל וחרס מעורב יחד במקום אחד ועם לא נזכר למעלה) וכאומר הנה זה יורה שהחזקות יעזרו להחלשות בעבור הערוב אשר יהיה בהם וכאשר יפרש למטה:

פסוק מב

ואצבעת. עתה בא לפרש מה שאמר במקרא שלפניו מלכו פליגה תהיה ואמר מה שראית אצבעות הרגלים מהם ברזל ומהם חרס הנה זה יורה שמקצת המלכות תהיה חזקה ומקצת תהיה שבורה וחלושה:

פסוק מג

ודי חזית. עתה בא לפרש מה הערוב אשר יהיה ביניהם עד שיעזרו להם ואמר אשר ראית ברזל מעורב בחרס העשוי מטיט הנה זה יורה אשר יהיו מעורבבים אלו באלו בזרע אנשים כי יקחו מבנותיהם להם לנשים ואת בנותיהם יתנו להם ובעבור זה יעזרו החזקות להחלשות:
ולא להון. אבל לא יהיו דבוקים אלו עם אלו באהבה הבאה מן הלב:
הא כדי. הנה כאשר הברזל לא יתערב עם החרס להיות דבוקים יחד כן לא יתדבקו המה באהבת הלב ועכ"ז בעבור הערוב יעזרום מול האויב והוא רומי:

פסוק מד

וביומיהון. וביומיהם של אלה המלכים והם מלכות יון ורומי גם היא תמשול ותמלוך בעת התפשטות מלכות רומי כמ"ש למעלה:
יקים. יעמיד אלהי השמים מלכות אחת אשר לעולם לא תהיה נשחתה ולא תעזוב מלכותה לעם אחר:
תדק. והיא תכתת ותכלה המעט מן המעט הנשאר מכשדים וממדי:
והיא. המלכות ההיא תתקיים לעולם והיא מלכות המשיח שיגלה ב"ב:

פסוק מה

כל קבל. ר"ל הדבר הזה מרומז בעבור מה אשר ראית אשר מן ההר נכרת אבן מעצמה אשר לא בידי אדם וכתתה את הברזל וכו' כי כן תהיה מלכות המשיח שתבא לא בחיל

ולא בכח כי אם מעצמה בהגעת הזמן והיא תכלה כל האומות אשר לא יקבלו עליהם עול המקום:

אלה. אלוה הגדול הודיע למלך מה אשר יהיה אחרי זאת המלכות המושלת עתה מי ומי ימשול עד ימי עולם:

ויציב. כמו שדבר החלום הוא אמת כי כזאת ראית כן נאמנה הפתרון כי כן יהיה:

פסוק מו

באדין. אז המלך נ"נ נפל על פניו והשתחוה לדניאל:

ומנחה. מנחה ממש כי ארז"ל שחשב לעבדו עבודת אלהות:

וניחוחין. יין הבא לנסכים ולנחת רוח אמר לנסך לפניו אבל באמת לא נסך לפניו כי לא רצה דניאל לקבל וכן אמרו רז"ל:

פסוק מז

ענה מלכא. כשלא רצה לקבל אמר לו המלך אל תחשוב שאני מכחש באלהי השמים לא כן הוא כי מן קשוט וכו' ר"ל באמת אשר אלהיכם הוא אלהים על כל האלהים וכאומר ואם אמנם כי אלהים אתה מ"מ הוא גדול ממך:

ומרא. והוא מושל ושר על כל המלכים ולא כן אתה:

וגלה. הוא מגלה סודות אשר יכלת לגלות הסוד הזה וכאומר הנה מה שגילה הסוד הזה הוא בעבור שאלהי השמים הוא מגלה הסודות והוא גלה לך א"כ גדול הוא מאוד ממך ואיך אכחש בו:

פסוק מח

אדין. אז גדל המלך את דניאל ומתנות גדולות ומרובות נתן לו והמשילו על כל מדינות בבל:

ורב סגנין. עשהו שר השרים אשר היו על כל חכמי בבל ר"ל שהיה לשר על השרים וכו':

פסוק מט

בעא. בקש מן המלך ליתן ממשלה מה לחבריו וקצר בדבר המובן:

ומני. והפקיד את חנניה מישאל ועזריה על מלאכת המלך אשר במדינת בבל:

בתרע מלכא. היה יושב בתמידות בשער בית המלך והיא דבר גדולה וכבוד:

פרק ג

פסוק א
עבד. עשה צורה של זהב קומתו היה ששים אמות ורחבו ו' אמות והעמידו בבקעת דורא וארז"ל על כי שמע בפתרון חלומו אשר ישראל ינחלו המלכות באי"י עד עולם לכן עשה הצלם בחשבו להכשילם בעון עכו"ם למען לא ינחלו המלוכה:

פסוק ב
למכנש. לאסוף את אחשדרפניא וכו' וכל שאר מושלי המדינה לבא לחנוכת הצלם אשר העמיד:

פסוק ג
באדין. אז נאספו אחשדרפניא וכו':
וקיימין. ועמדו מול הצלם אשר העמיד:

פסוק ד
וכרוזא. וכרוז קרא בכח ר"ל בהרמת קול גדול:
לכון. וזהו דבר הכרוז לכם אומרים ומזרזים אתם עממיא וכו':

פסוק ה
בעדנא. בעת אשר תשמעון קול קרן השופר וכו' וכל שאר מיני זמר אז תפלו על פניכם ותשתחוו אל צורת הזהב אשר העמיד נבוכדנצר המלך:

פסוק ו
ומן. ומי אשר לא יפול וישתחוה אזי מיד בעת הזאת יושלך לתוך תנור אש הבוערת:

פסוק ז
כל קבל. בעבור הכרוז הזה לכן בזה העת כאשר שמעו כל העמים קול קרן השופר וכו' נפלו כולם על פניהם והשתחוו אל הצלם (ולא זכר כאן סומפוניא וכללו בכל זני זמרא, או מדעת לא הביאו ליתן פתחון פה למי שלא ישתחוה כי יוכל לומר הלא לא הביאו הסומפוניא כאשר קרא בחיל כי עצם הכוונה היה להכשיל את ישראל ודבר המלך שלטון אין להשיב ואם יביאו הכל ועכ"ז לא ישתחוו מה לו במיתתן לזה מנע את הסומפוניא בחשבו אם לא ישתחוו עדיין אין להם משפט מות ואולי יפתם להשתחוות בשניה):

פסוק ח
כל קבל. בעבור זאת אשר כל העכו"ם השתחוו ולא מרו פיו:

בה זמנא. בעת ההיא קרבו אנשי כשדים והלשינו מלשינות על היהודים:

פסוק ט

ענו. הרימו קול ואמרו וכו' המלך לעולם יחיה והוא מדרך המוסר לברך את המלך בראשית האמרים:

פסוק י

אנת. אתה המלך עשית גזרת אומר אשר כל איש אשר ישמע קול קרן השופר וכו' וכל שאר מיני זמר יפול על פניו וישתחוה אל הצלם:

פסוק יא

ומן. ומי אשר לא יפול וישתחוה יושלך לתוך תנור אש הבוערת:

פסוק יב

איתי. יש אנשים יהודים אשר הפקדת אותם על מלאכת מדינת בבל והם חנניה מישאל ועזריה:

גובריא. האנשים האלה לא עשו לעצמן טעם ועצה לחוש עליך המלך לקיים מאמרך לאלהיך אינם עובדים ואל הצלם אשר העמדת לא השתחוו (ולא הלשינו על דניאל בעבור כי ראו שהמלך חשבו לאלוה ואיך ישתחוה הוא אל הצלם:

פסוק יג

באדין. אז אמר נ"נ בכעס וחמה להביא לחנניה מישאל ועזריה:

באדין. אז האנשים האלה הובאו לפני המלך:

פסוק יד

ענה. הרים נ"נ את קולו ואמר עליהם:

הצדא. וכי חוק גזרתי היא דברי ריק ושממה אתם חנניה מישאל ועזריה אל אלוהי לא ישכם עובדים ולצלם הזהב אשר העמדתי לא תשתחוו:

פסוק טו

כען. עתה אם ישכם מוכנים אשר בעת אשר תשמעון קול קרן וכו' וכל שאר מיני זמר אז תפלון ותשתחוו להצלם אשר עשיתי וכאומר אם עתה תשתחוו לא אעשה לכם מאומה רע על אשר לא השתחויתם בראשונה:

והן. ואם לא תשתחוו אזי מיד בעת הזאת תושלכו אל תוך תנור אש הבוערת ומי הוא האלוה אשר יציל אתכם מידי:

פסוק טז

ענו. השיבו חנניה מישאל ועזריה ואמרו למלך:

נבוכדנצר. אתה נ"נ ולא קראוהו בשם מלך כאומר בדבר זה לא תמלוך עלינו ולא תמשול בנו:

לא חשחין. אין אנחנו חוששין על הפחד הזה להשיבך אמרי רצוי וטענות:

פסוק יז

הן איתי. הנה יש אלהים הוא אלהינו אשר אנחנו עובדים הוא יכול להציל אותנו מן תנור אש הבוערת ואף מן ידך המלך יציל כאומר ובכל אופן שתרצה להמית אותנו יכול הוא להציל מכולם:

פסוק יח

והן לא. ואף אם לא יחפוץ להציל ידוע יהיה לך המלך אשר עכ"ז לא יש עמנו לעבוד לאלהיך ואל צלם הזהב אשר העמדת לא נשתחוה:

פסוק יט

באדין. אז נבוכדנצר נתמלא חמה ודמות פניו נשתנה בכעסו על חנניה מישאל ועזריה:

ענה. הרים קול ואמר להבעיר ולהסיק את התנור:

חד שבעה. ר"ל להוסיף ולהסיק בפעם אחת כשיעור שבעה הסקות על אשר ראוי להסיקו:

פסוק כ

ולגוברין גברי. ולאנשים אנשי חיל אשר בצבאו צוה לאסור ולקשור לחנניה מישאל ועזריה ולהשליך לתנור אש הבוערת:

פסוק כא

באדין. אז האנשים האלה קשרו אותם כשהם לבושים בסרבליהון וגו':

ולבושיהון. ר"ל שאר המלבושים:

ורמיו. והשליכו אותם לתוך התנור וגו':

פסוק כב

כל קבל. בעבור זאת מן אשר דבר המלך היתה ממהרת והתנור הוסק בהסקה מרובה:

גובריא אלך. לזה האנשים האלה אשר העלו את חנניה מישאל ועזריה אל פה התנור להשליכם בו:

קטיל. המית אותם הנצוצות של האש כי היו מרובות ועשו בבהלה ולא היו נשמרים ונזהרים:

פסוק כג
וגובריא. והאנשים האלה שלשתם חנניה מישאל ועזריה נפלו לתוך התנור כשהם קשורים:

פסוק כד
אדין. אז נבוכדנצר המלך חרד ועמד בבהלה והרים קול ואמר ליועציו הלא שלשה אנשים השלכנו לתוך האש כשהם קשורים:
ענין. השיבו ואמרו למלך אמת המלך כן היא:

פסוק כה
הא אנה. הלא אני רואה ארבעה אנשים והמה מותרים מן הקשורים והולכים בתוך האש והשחתה לא יש בהם:
ורוה. ותוארו של הרביעי דומה למלאך:

פסוק כו
באדין. אז קרב נ"נ אל שער התנור:
עבדוהי. עבדיו של אלהים עליון צאו מן התנור ובואו אלי:
באדין. אז יצאו מן תוך האש כי עד לא דבר אליהם רכות פחדו לצאת כי האדם הוא בעל בחירה ופן ימיתם בידיו:

פסוק כז
ומתכנשין. ונאספו אחשדרפניא וגוי ויועצי המלך וראו את האנשים האלה אשר לא שלט האש בגופם ושער ראשם לא נשרף ונחרך וסרבליהון לא נשתנו מן האש ואף ריח אש לא עברה בהם:

פסוק כח
בריך. ברוך אלהיהם של חנניה מישאל ועזריה אשר שלח מלאכו והציל את עבדיו אשר בטחו עליו ודבר המלך בטלו ושנו ומסרו גופם אשר לא יעבדו ולא ישתחוו לשום אלוה כי"א לאלהיהם:

פסוק כט
ומני. וממני נעשה גזרת אומר אשר כל עם ולשון אשר יאמר לתלות דבר שגגה ומשגה על האלהים של חנניה מישאל ועזריה אזי יעשה גופו לנתחים וביתו יושם לאשפה ולמקום נוול:
כל קבל. בעבור אשר לא יש אלוה אחר אשר יכול להציל כהצלה הזאת:

פסוק ל
באדין. אז המלך הצליח לחנניה מישאל ועזריה ר"ל המשילם ממשל רב בכל המדינה:

פסוק לא
נבוכדנצר מלכא. עתה יחל לספר דברי האגרת אשר כתב נבוכדנצר לכל העמים וראשית הדברים היו נבוכדנצר מלכא לכל עממיא וגו' אשר שוכנים בכל הארץ לכולכם יאמר שלומכם יתרבה ויתגדל:

פסוק לב
אתיא. האותות והמופתים התמוהים אשר עשה עמי אלהים עליון יאה ונאה לפני להגיד ולספר:

פסוק לג
אתוהי. אותותיו מאוד גדולים ומופתיו התמוהים מאוד חזקים מלכותו מלכות עולמים וממשלתו עם כל הדורות רצה לומר בזמן כל הדורות:

פרק ד

פסוק א
אנה. זהו תוכן ספור האגרת ואמר הנה אני נ"נ בשלוה הייתי בביתי ורטוב ומלוחלח בהיכלי ועל שבהחלום אשר יספר בענין נמשל הוא אל האילן לזה אחז בלשון שאלה מליצת שבח וטובת האילן:

פסוק ב
חלם. חלום ראיתי והפחיד אותי:
והרהורין. המחשבות בהיותי ישן על משכבי והוא החלום הבאה מן המחשבה וראיית ראשי הבהילו אותי ואף זה יורה על החלום הנראה בהמוח אשר בראש וכפל הדבר פעמים ושלש והיא דרך מליצה לחזק הדבר ולהגדיל הענין:

פסוק ג
ומני. וממני נעשה גזרת אומר להכניס לפני את כל חכמי בבל אשר יודיעו לי פתרון החלום:

פסוק ד
באדין. אז נכנסו החרטומים וגו' ואמרתי לפניהם החלום ולא הודיעו לי הפתרון:

פסוק ה
ועד אחרן. ועד באחרונה נכנס לפני דניאל אשר שמו בלטשאצר כשם אלהי אשר בו רוח אלהים קדושים ואמרתי החלום לפניו:

פסוק ו
בלטשאצר. וכה אמרתי לו אתה בלטשאצר שר החרטומים אשר אני יודע אשר רוח אלהים קדושים בך וכל סוד לא ינצח אותך להיות קשה ממך לבל תדעהו:
חזית. אגיד לך מראות החלום אשר ראיתי ואמור אתה הפתרון:

פסוק ז
וחזוי. וזהו מראית ראשי בהיותי שוכב על משכבי:
חזה. רואה הייתי והנה אילן בתוך הארץ וקומתו מרובה:

פסוק ח
רבה. גדל האילן ונתחזק וקומתו הגיע עד השמים ומראהו היה נראה לסוף כל הארץ:

פסוק ט
עפיה. העלין שבו היו נאים ויפים ופירותיו היו מרובים והיה די בהם לזון ולכלכל את כל הבריות:
תחתוהי. תחתיו חסו בצלו חיית השדה ובענפיו יקננו עוף השמים ומפירותיו היו נזונים כל הבריות:

פסוק י
חזה. רואה הייתי במראית ראשי בהיותי ישן על מטתי:
ואלו. והנה מלאך מחריב והוא קדוש ירד מן השמים:

פסוק יא
בחיל. בכח והרמת קול:
גודו. כרתו האילן וקצצו ענפיו והפילו עליו ופזרו פירותיו:
תנוד. ינודו החיות מתחתיו והעופות ינודו מן ענפיו:

פסוק יב
ברם. אבל עיקר שרשיו הניחו בארץ ויהיה אסור ומקושר בקשורי ברזל ונחושת בעשב של השדה לבל יזוז ממקומו:
יצטבע. יתכבס בטל השמים:
ועם חיותא. עם החיות יהיה חלקו בעשב השדה לאכול בהם חלק כחלק:

פסוק יג
לבבה. לבבו ישתנה מלבב אדם ויותן לו לבב חיה ושבעה שנים יעברו עליו להיות כן:

פסוק יד
בגזרת. הדבר נגזר בגזרת המלאכים המחריבים העושים דין המקום:
שאלתא. הגזרה ההיא עשויה במאמר המלאכים הקדושים והיא היא וכפל הדבר במ"ש:
עד דברת. בעבור אשר ידעו כל החי אשר העליון מושל במלכות אנשים ולמי אשר יחפוץ יתן אותה:
ושפל. וכאשר ירצה יעמיד על המלוכה אדם שפל ופחות מן האנשים:

פסוק טו
דנה. זאת החלום ראיתי אני המלך נ"נ:
ואנתה. ואתה אמור הפתרון בעבור אשר כל חכמי מלכותי לא יכלו להודיע לי הפתרון אבל אתה תוכל על אשר רוח אלהים קדושים בך:

פסוק טז
אשתומם. עמד מושתק ובתמהון כערך שעה אחת ומחשבותיו הבהילו אותו:
חלמא. החלום והפתרון אל יבהילו אותך וכאומר הלא לא עליך המה:
מרי. אדוני החלום יקיים בשנאך והפתרון באויבך והוא כפל ענין במ"ש:

פסוק יז
אילנא. האילן אשר ראית אשר גדל ונתחזק וקומתו הגיע עד השמים ומראהו היה נראה לכל הארץ:

פסוק יח
ועפיה. ועליו היו נאים ויפים ופירותיו מרובים והיה די בהם לזון כל הבריות תחתיו היו דרים חית השדה ובענפיו שכנו עופות השמים:

פסוק יט
אנת. ר"ל האילן הזה מרמז עליך כי דמית לו אשר נתגדלת ונתחזקת:
ורבותך. גדולתך נתגדל בכל עת והגיע עד השמים וממשלתך בא עד קצות הארץ:

פסוק כ
ודי. ואשר ראה המלך מלאך מחריב וקדוש ירד מן השמים ואמר כרתו האילן והשחיתו אותו אבל עיקר שרשיו הניחו בארץ ויהיה מאוסר ומקושר באסור ברזל ונחושת בעשב של השדה ובטל השמים יכובס ועם חית השדה יהיה חלקו עד אשר יעבור עליו שבעה שנים:

פסוק כא
דנח. אתה המלך הנה זאת היא הפתרון דברים כמשמען כי כן יבא עליך וגזרת העליון היא אשר הגיע על אדוני המלך:

פסוק כב
ולך. ואותך יגרשון מן אנשים ועם חית השדה יהיה מושבך ויאכילו אותך עשב כמו הבקרים ובטל השמים יכבסו אותך ושבעה שנים יעברו עליך בגזרה זו עד אשר תדע אשר העליון מושל במלכות אנשים ולמי אשר יחפוץ יתן אותה:

פסוק כג
ודי. ואשר נאמר להניח עיקר שרשיו של האילן הדבר הזה יורה וירמז שהמלכות יתקיים לך ותשוב למלוך מן העת אשר תכיר ותדע אשר מושל היושב בשמים:

פסוק כד
להן. כאומר אין לך מנוס מן הגזרה ההיא רק אתה המלך עצתי תהיה נאה ויפה עליך ועשה זאת פדה חטאך בצדקה ועונך בחנינת עניים והוא כפל ענין במ״ש:
הן. הנה בזה תהיה אריכת זמן להשלוה אשר אתה בה ויקוים הדבר באחרית הימים:

פסוק כה
כלא. גם זה מדברי האגרת עד סוף הענין ואמר באגרתו הנה כל הפתרון הזה הגיע על נ״נ המלך וכמו שמספר והולך (ואף שנ״נ עצמו כתבו לא אמר כמדבר בעדו כ״א כאחר המדבר וכן דרך המקרא כמ״ש וישלח וכו׳ ואת שמואל (ש״א י״ב) עם כי שמואל היה המדבר לא אמר ואותי):

פסוק כו
לקצת. לסוף שנים עשר חודש על היכל המלך אשר בבבל היה נ״נ הולך ומטייל:

פסוק כז
ענה. הרים המלך את קולו והיה משתבח בעצמו ומתייהר ואמר הלא זאת היא בבל הגדולה אשר אני בניתי אותה להיות בה בית מלכות:
בתקף. והנה בניתי אותה בחוזק כחי לא בעזר זולתי ואף רק לכבוד תפארתי בניתי אותה לא לצורך מה להשגב בה מפני האויב כי ידי משלה לי:

פסוק כח
עוד מלתא. עוד היה הדבר בפי המלך ולא גמר עדיין דבריו אז ירד קול מן השמים ואמר לך נאמר אתה נ״נ המלך דע אשר המלוכה עברה וסרה ממך:

פסוק כט
ומן אנשא. מן אנשים יגרשו אותך ועם חית השדה יהיה מושבך ויאכילו אותך עשב כמו הבקרים ושבעה שנים יעברו עליך בגזרה זו עד אשר תדע אשר העליון מושל במלכות אנשים ולמי אשר יחפוץ יתן אותה:

פסוק ל
בה שעתא. בעת ההיא כלתה הדבר לבוא על נ"נ כי נשתבש דעתו ונתגרש מעצמו למקום החיות לשבת עמהם:
ומן אנשא. מעצמו נתגרש מן אנשים ואכל עשב כבקרים וגופו נתכבס מטל השמים כי ישב מבלי מחסה:
עד די. עד אשר נתגדל שערו ככנפי נשר וצפרני ידיו ורגליו כצפרני עופות הדורסים כי מרוב הלחות והלכלוך היו גדלים והולכים:

פסוק לא
ולקצת. ולסוף השנים שקבעו לו והם שבעה שנים כמ"ש למעלה:
אנה. אני נ"נ נשאתי את עיני אל השמים כי במשך שבעת השנים לא הכיר בעצמו מי הוא כי לא היה לו בינת אדם ובכלות הזמן התחילה דעתו לחזור אליו מעט מעט ואז הכיר בעצמו מי הוא והרגיש בדבר ונשא עיניו אל השמים לשאול עזרה מה':
ומנדעי. ר"ל שאלתי מה' אשר ישיב עלי הדעה והחכמה שהיה לי מאז:
ולעלאה. ולהעליון ברכתי ולחי העולמים שבחתי ופארתי אשר ממשלתו ממשלת עולמים ומלכותו עם כל הדורות ר"ל בזמן כל הדורות:

פסוק לב
וכל. דיירי כל יושבי ארץ כלא דבר המה חשובים למולו וכחפצו עושה בצבא השמים ושוכני ארץ ולא יש מי אשר ימחה בידו ויאמר לו מה עשית הלא לא נכון הדבר:

פסוק לג
בה זמנא. בעת ההיא כאשר ברכתי לה' אז שבה עלי הדיעה שהיה לי מאז וחזרתי לכבוד מלכותי וזוהר פני שבה עלי ויועצי ושרי שאלו ובקשו לי למשול בהם כמאז:
התקנת. הוכנתי על מלכותי וגדולה יתירה ומרובה נתוסף לי:

פסוק לד
כען. גם זה מדברי האגרת שאמר עתה אני נ"נ משבח ומרומם ומפאר למלך השמים אשר כל מעשיו אמת ודרכו בדין ואשר הולכים בגאוה ורוממות יכול הוא להשפיל:

פרק ה

פסוק א

בלשאצר. הוא היה בן אויל מרודך בנו של נ״נ ומ״ש בענין נ״נ אבוהי וכן ואנת ברה כי אבי האב נקרא אב ובן הבן נקרא בן:

עבד. עשה סעודה גדולה לאלף שריו על כי ביום ההוא נצחו את מחנה דריוש:

ולקבל. המלך שתה יין מול אלף שריו כמו כולם יחד:

פסוק ב

בטעם. בעצת הסתת שכרות היין אמר להביא את כלי הזהב והכסף אשר הוציא נ״נ אביו מן ההיכל אשר בירושלים:

וישתון. ויהיו שותין בהם המלך ושריו והמלכה ופלגשו:

פסוק ג

באדין. אז הביאו כלי הזהב אשר הוציאו מן ההיכל של בית אלהים אשר בירושלים ושתו בהם המלך ושריו והמלכה ופלגשו ולקצר לא זכר כלי כסף כי מעצמו יובן:

פסוק ד

אשתיו. שתו יין ושבחו לאלהי זהב וכסף וכו׳ ר״ל לעכו״ם אלמים העשוים מן הזהב וגו׳ מאחת מאלה:

פסוק ה

בה שעתה. בעת ההיא יצא קבוצת אצבעות כשל יד אדם וכתבו מול המנורה על טיח הסיד של כותל ההיכל אשר למלך:

ומלכא. והמלך ראה כף היד אשר כתבה:

פסוק ו

אדין. אז זוהר פני המלך נשתנה ומחשבותיו הבהילו אותו וקשרי פרקי עצמות מתניו הותרו ונפתחו מקשירתן והוא ענין גוזמא והפלגה:

וארכבתיה. ברכיו היו מקישות ודופקות זה לזה מגודל החרדה והרתת:

פסוק ז

בחיל. בכח ובהרמת קול קרא ואמר להכניס את אשפיא וכו׳:

די כל. אשר כל אדם אשר יקרא זה הכתב ויגיד לו הפתרון אזי ילבש מלבוש ארגמן ויושם על צוארו ענק ורביד הזהב וימשול בשליש המלכות:

פסוק ח
אדין. אז נכנסו כל חכמי המלך ולא יכלו לקרוא את הכתב ולהודיע למלך את הפתרון וכאומר אם לקרות לא ידעו איך א"כ יוכלו להודיע הפתרון:

פסוק ט
אדין. אז נבהל המלך הרבה מאוד וזוהר פניו נשתנה עליו עוד יותר והשרים היו משובשים ומבולבלים בדעתם מגודל החרדה:

פסוק י
מלכתא. המלכה אל מול דברי חרדת המלך ושריו נכנסה לבית המשתה והרימה קולה ואמרה המלך לעולם יחיה אל יבהל אותך מחשבתך וזוהר פניך אל ישתנה:

פסוק יא
איתי. יש איש במדינת מלכותך אשר רוח אלהים קדושים בו ובימי אביך נמצא בו הארה ושכל וחכמה כחכמת אלהים:
רב. שר על החרטומים וכו' העמידו:

פסוק יב
כל קבל. בעבור אשר רוח חכמה יתירה ומרובה ודעת והשכל ופתרון חלומות והגדות חידות והתרת דברים קשורים וסתומים כל אלה נמצא בו בדניאל אשר המלך קרא שמו בלטשאצר וכאומרת אם לא היה נמצא בו כל הדברים האלה לא היה מסכים על ידי אשפנז לקראו בשם אלהיו:
כען. עתה יקראו את דניאל והוא יגיד אף את הפתרון וכאומרת אולי יורה הדבר עוד על טובה ואף אם על רעה תדע להזהר:

פסוק יג
באדין. אז הוכנס דניאל לפני המלך:
אנת. אתה הוא דניאל אשר מן בני הגולה של יהודה אשר הביא המלך אבי מן יהודה:

פסוק יד
ושמעת. שמעתי עליך אשר רוח אלהים בך והארה והשכל וחכמה יתירה ומרובה נמצא בך:

פסוק טו
וכען. ועתה הוכנסו לפני החכמים האשפים אשר יקראו הכתב הזה ולהודיע לי הפתרון ולא יכלו להגיד פתרון הדבר ואף שגם קרוא מקרא לא יוכלו הנה כחש לו לכסות קלון חכמי עמו מה דאפשר:

פסוק טז
ואנה. ואני שמעתי עליך אשר תוכל לפתור פתרון דבר ולהתיר דברים קשורים וסתומים:
כען. עתה אם תוכל לקרוא את הכתב כאשר קראו חכמי עמי ועוד תוסיף עליהם להודיע לי אף הפתרון אזי תלבש מלבוש ארגמן ורביד של זהב יושם על צוארך ותמשול בשליש המלכות:

פסוק יז
באדין. אז השיב דניאל ואמר לפני המלך מתנותך יהיה לעצמך ומרבית הבזבוז שאתה רוצה לבזבז תן לאחר וכאומר אף אם תתן לחכמי בני עמך בעבור הקריאה לבד לא אתקנא בהם:
ברם. אבל אקרא הכתב למלך ואגיד לו אף הפתרון ומבלי מתן:

פסוק יח
אנת. אתה המלך שמע נא הנה אלהי עליון נתן לנ״נ אבוך מלכות וגדולה וכבוד ותפארת:

פסוק יט
ומן רבותא. ומרוב הגדולה אשר נתן לו כל עממיא וכו׳ היו חרדים ומתפחדים מפניו:
די הוה. אשר היה רוצה היה הורג ואשר היה רוצה היה מכה ואשר היה רוצה היה מגביה ואשר היה רוצה היה משפיל:

פסוק כ
וכדי. וכאשר רם לבבו להתגאות וחיזק רוחו להרשיע אז הורד מן כסא מלכותו והוסר הכבוד ממנו:

פסוק כא
ומן בני אנשא. מן בני אדם נתגרש והושם לבבו עם החיות להיות דומה להם ועם הפראים היה מושבו וכבקרים האכילו עשב השדה ומטל השמים נתכבד גופו כי ישב מבלי מחסה:
עד די. עד אשר ידע והכיר אשר אלהי עליון מושל במלכות אנשים ולמי אשר יחפוץ יעמיד על המלוכה:

פסוק כב
ואנת. ואתה בנו בלשאצר לא הכנעת לבך בעבור אשר ידעת כל זאת:

פסוק כג
ועל מרא. ועל אדון השמים נתגאית ואת הכלים של ביתו הביאו לפניך ואתה והשרים שלך והמלכה שלך ופלגשך שתו בהם יין:

ולאלהי כספא וכו'. אשר לא יראו ולא ישמעו ולא ידעו מאומה הנה להם שבחת:
ולאלהא. אבל אל האלוה אשר נשמתך בידו וכל דרכך מסורים לו והמה בידו הנה אותו לא פארת:

פסוק כד

באדין. אז בעבור זה נשלח מלפניו כף של יד וכתב את הכתב הזה:

פסוק כה

ודנה. וזהו קריאת הכתב אשר כתב מנא מנא וכו' וארז"ל הכתב היה מסודר בשלש שורות זו למטה מזו ובהעליונה היה כתוב ממתו"ס ובשניה היה כתוב ננקפ"י ובשלישית היה כתוב אאלר"ן ולזה לא יוכלו חכמיו לקרותו כי הם קראו כל שורה לעצמה ולא היה להם שום ענין והבנה אבל דניאל קרא מלמעלה למטה ר"ל תיבה הראשונה עשה מצרוף שלש אותיות הראשונות שבשלש השורות ויצא א"כ תיבת מנ"א וכן מצרוף האותיות השניות יצא תיבת מנ"א ומהשלישית יצא תיבת תק"ל ומהרביעית יצא ופ"ר ומהחמישית יצא סי"ן וצרף הרביעית עם החמישית והרי ופרסי"ן:

פסוק כו

דנה. זה פתרון הדבר:
מנא. ר"ל פתרון של תיבת מנא הוא לומר שהאלהים מנה מנין ימי מלכותך והשלים אותה כי בא מועד והשנות הדבר פעמים לומר שהמנין בדקדוק:

פסוק כז

תקל. פתרון של תקל הוא לומר נשקלת לפניו במאזני משקל ונמצאת חסר ר"ל לא נמצא בך זכות להכריע הרשע ולהאריך הזמן:

פסוק כח

פרס. ר"ל פתרון של ופרסין הוא לומר אשר נשברה מלכותך ונתונה היא למדי ופרס וזהו ופרסין בלשון רבים ע"ש הפריסה וע"ש פרס והוי"ו היתירה היא המורה על מדי שהיו לאחדים עם פרס כי הוי"ו בא להוסיף וכאומר מדי ופרס:

פסוק כט

באדין. אז אמר בלשאצר והלבישו את דניאל מלבוש ארגמן ושמו על צוארו רביד של זהב והכריזו עליו אשר יהיה מושל שליש במלכות:

פסוק ל

בה בלילא. בלילה ההוא נהרג בלשאצר מלך כשדים:

פרק ו

פסוק א
ודריוש מדאה. דריוש מלך מדי לקח מלכות כשדים בהיותו בן ס"ב שנים:

פסוק ב
שפר. הוטב הדבר לפני דריוש והעמיד על המלכות ק"ך שרים אשר יהיו מושלים בבל המלכות:

פסוק ג
ועלא. ולמעלה מהם העמיד ג' שרים אשר דניאל היה אחד מהם:
די. אשר הק"ך שרים ההם יהיו נותנים עצה אל שלשת השרים הראשים בכדי שלא יהיה למלך נזק והפסד מה בדבר המלכות ר"ל לזה הרבה שרים ומושלים למען ייעצו בחכמה לשמור את המלך מן הנזק:

פסוק ד
אדין. אז דניאל זה היה מנצח ומתגבר בכל דבר על חבריו ועל הק"ך שרים אשר תחתיהם:
כל קבל. בעבור אשר היה בו רוח חכמה יתירה ומרובה והיה משכיל בכל דבר לאמתו:
מלכא. והמלך חשב להעמידו למושל על כל המלכות בראותו מרבית שכלו:

פסוק ה
אדין. אז כל השרים ההם היו מבקשים למצוא על דניאל עלילה מה בענין דבר המלכות:
וכל. אבל שום עלילה ודבר השחתה לא יכלו למצוא בו:
כל קבל. בעבור אשר היה נאמן וכל דבר משגה והשחתה לא נמצא עליו:

פסוק ו
אדין. אז אמרו האנשים האלה הן ראינו אשר לא ימצא לדניאל זה שום עלילה כ"א נמצא עליו בדבר התלוי בדת אלהיו כי לקיים דת אלהיו לא יחוש לדבר המלך המבטל את הדת:

פסוק ז
אדין. אז השרים ההם התקבצו אל המלך וכן אמרו אליו דריוש המלך לעולם תחיה והוא מדרך מוסר לברך את המלך בראשית האמרים:

פסוק ח
אתיעטו. התיעצו כל השרים לקיים קיום המלך ר"ל להעמיד ולהקים המלוכה בידו בחוזק רב:
ולתקפה. ולחזק חוק גזרה בקשר אמיץ בבל ישונה:
די. אשר כל מי אשר יבקש בקשה מה מן כל אלוה או אדם מהיום עד שלשים יום זולת ממך המלך יהיה משפטו שיושלך אל בור האריות וזהו למען ידעו הכל שאין כח ביד זולתך והכל בא ממך והוא דבר נאות לחזק המלוכה:

פסוק ט
כען. עתה אתה המלך תחזק הקשר וכתוב מכתב ידך על הכתב:
די לא. אשר אין לשנותה מעתה וכמנהג מדי ופרס אשר לא תסור לעולם והוא שאין לשנות דבר אשר רשם המלך:

פסוק י
כל קבל. בעבור זאת שהיה הדבר לחוזק המלוכה לזה כתב המלך מכתב ידו על הכתב והקשר:

פסוק יא
כדי ידע. כאשר ידע אשר כתב המלך מכתב ידו על הכתב:
על. נכנס לביתו במקום מוצנע ועל העלייה היה לו חלונות פתוחות מול ירושלים לכוון בתפלתו למולה כמ"ש והתפללו אליך דרך ארצם וכו' העיר אשר בחרת וכו' (מ"א ח):
וזמנין. ושלשה פעמים ביום היה הוא כורע על ברכיו ומתפלל ומודה לפני אלהיו בעבור אשר כן היה עושה מלפני זה לכן אחז צדיק דרכו:

פסוק יב
אדין. אז האנשים האלה התקבצו אל בית דניאל ומצאוהו מבקש ומתחנן לפני אלהיו:

פסוק יג
באדין. אז קרבו אל המלך ואמרו לפניו על דבר הקשר הנעשה בעבור המלך וכה אמרו הלא במכתב ידך רשמת הקשר אשר כל איש אשר יבקש דבר מן כל אלוה או אדם עד שלשים יום זולת ממך המלך יהיה משפטו שיושלך אל בור האריות:
ענה. השיב המלך ואמר אמת הדבר ועשויה היא בחוזק כמנהג מדי ופרס ואשר לא תסור לעולם ר"ל ע"כ כן יהיה הואיל ורשמתי אני אין להשיב וכמנהג הקבוע:

פסוק יד
באדין. אז השיבו ואמרו לפני המלך אשר דניאל אשר הוא מן בני הגולה של יהודה לא עשה לעצמו טעם ועצה לחוש עליך המלך ועל הקשר אשר רשמת ר״ל אינו חושש על קיום מלכותך ועל דבריך:
וזמנין. שלשה פעמים ביום מבקש בקשתו מאלהיו:

פסוק טו
אדין. אז כאשר שמע המלך את הדבר הרבה היה הדבר רע בעיניו:
שם בל. שם על דניאל ליתן כופר ממון פדיון נפשו להצילו ממות, או כל לאו שמצא לבל עשות לו מאומה היה טוען בעבורו ועד שקיעת החמה היה מתעסק להצילו:

פסוק טז
באדין. אז האנשים האלה התקבצו כולם על המלך כי להלשין באו רק מקצתם וכאשר ראו שחפץ המלך להצילו התקבצו כולם ואמרו למלך דע אתה המלך אשר יש מנהג קבוע למדי ופרס אשר כל קשר ודבר קיום אשר יקיים המלך לרשום שמו עליו שוב אין לשנותם:

פסוק יז
באדין. אז אמר המלך להביא את דניאל ולהשליכו אל בור של האריות:
ענה. הרים המלך קול ואמר לדניאל אלהך אשר אתה עובד אותו בכל עת הוא יצילך:

פסוק יח
והיתית. הובא אבן אחת ושמו אותו על פי הבור:
וחתמה. לבל יוכלו לזוז את האבן ממקומה חתמה מלמעלה בחותם טבעת המלך ובחותם טבעות שריו אשר לא תשתנה הרצון בדניאל כי רצון המלך היה בחייו וחשש פן ישנו רצונו כי ימיתוהו מהשלכת אבנים וכדומה ורצון השרים היה במיתתו וחששו פן המלך ישנה רצונם כי יעלהו מן הבור או ישמרהו מן האריות באיזה תחבולה:

פסוק יט
אדין. אז אחר שחתמו הלך המלך אל היכלו ולן בלא אכילה ולא הכניסו לפניו כלי שמחה וזמר ושנתו נדת ממנו:

פסוק כ
באדין. אז עמד המלך ממשכבו בשחר בהאיר היום והלך בחפזון אל הבור של האריות:

פסוק כא
וכמקרבה. וכאשר בא קרוב אל הבור צעק אל דניאל בקול עצב והרים קול ואמר לו דניאל עבד אלהים חיים:
אלהך. האלהים אשר אתה עובד אליו בכל עת האם יכול היה להצילך מן האריות:

פסוק כב
אדין. אז דבר עם המלך ואמר אליו המלך לעולם יחיה:

פסוק כג
שלח מלאכה. אלהי שלח מלאכו וסגר פי האריות ולא השחיתו אותי בעבור אשר נמצא לי לפניו זכות ולא קפח את שכרי:
ואף קדמך. ואף לפניך המלך לא עשיתי דבר השחתה וכאומר הנה בדבר התפלה לא יחשב למרד כי אני ואתה חייבים בכבודו:

פסוק כד
באדין. אז הרבה מאוד הוטב הדבר על המלך ואמר להעלות את דניאל מן הבור:
והסק. והועלה דניאל מן הבור ולא נמצא בו כל חבלה ופצע על אשר האמין באלהיו ולא הסיר תפלתו:

פסוק כה
והיתיו. והביאו את האנשים האלה אשר הלשינו מלשינות על דניאל והושלכו אל בור האריות המה ובניהם ונשותיהם:
ולא מטו. לא הגיעו לתחתיות הבור עד אשר משלו בהם האריות עודם באויר ואכלו אותם ואף עצמותם כתתו דק דק:

פסוק כו
באדין. אז כתב דריוש לכל העכו"ם וכן כתב לכל עממיא וכו' אשר שוכנים בכל הארץ שלומכם יתרבה:

פסוק כז
מן קדמי. מלפני הושם גזרת אומר אשר בכל ממשלת מלכותי יהיו חרדים ומתפחדים מלפני האלהים של דניאל אשר הוא אלהים חי וקיים לעולם ומלכותו היא מלכות אשר לא תושחת וממשלתו עד סוף ימי עולם:

פסוק כח
משיזב. מפלט ומציל ועושה אותות ודבריו תמוהים בשמים ובארץ אשר הציל את דניאל מיד האריות:

פסוק כט
ודניאל דנה. ודניאל זה הצליח למשול ממשל רב בימי מלכות דריוש ובתחלת ימי מלכות כורש הפרסי אבל לאח"ז פירש עצמו מעבודת המלך ומנה את זרובבל תחתיו וכמ"ש למעלה:

פרק ז

פסוק א
בשנת. בשנה האחת לבלשאצר:
חלם. ראה דניאל חלום:
וחזוי ראשה. בהיותו ישן על משכבו והוא כפל ענין במ"ש כי החלום באה במראות המוח שבראש:
באדין. אז כתב לעצמו לזכרון את כל דברי החלום אבל לזולתו אמר רק ראשית הדברים ולא כולם:

פסוק ב
ענה. הרים קול ואמר ולא ספר הכל כ"א ראש מלין אמר לבני דורו:
חזה. רואה הייתי במראה עם שינת הלילה ר"ל בעת השינה:
וארו. ר"ל והנה בארבע רוחות השמים מנשבות רוחות ויוצאות ממקומן אל הים הגדול:

פסוק ג
וארבע חיון. ארבע חיות גדולות עולות מן הים והיו משונים במראיהם זה מזה:

פסוק ד
קדמיתא. הראשונה תארה כאריה ולה כנפים כשל נשר:
חזה. רואה הייתי עומדת על עמדה עד אשר נתלשו כנפיה ונשאת מן הארץ ממקום איתן וחוזק מעמדה בעזר טיסת כנפיה שהנה להועיל לבל תפול:
ועל רגלין. ועמדה על רגליה לבד כבן אדם כי מעתה לא היה לה עוד עזר מטסת הכנפים לעמוד בחוזק רב:
ולבב. ונתן לה לבב בן אדם שאין לו לב אמיץ כלב האריה והוא מרמז על בבל שנאמר בנ"נ עלה אריה מסובכו (ירמיהו ד':ז') ואף עליו נאמר הנשר הגדול (יחזקאל י"ז:ג') וסופה עדי אובד:

פסוק ה

וארו. והנה חיה אחרת שניה לה דמתה לדוב וזמן מה הועמדה לצד אחד ושלשה צלעות בפיה בין שניה וכן אמרו לה קומי אכלי בשר הרבה והוא מרמז על מלכות פרס שאוכלים ושותים כדוב ומסורבלים בבשר כדוב ומה שהקימת לסטר חד הוא לרמז שלא תמשול בממשל רב מיד אחר מפלת בבל ורק בארצה תמשול משך השנה אשר משלה מדי אחר בבל וקודם לה ותלת עלעין ירמז על שלשת המלכים אשר תעמיד והם כורש ואחשורוש ודריוש שבנה הבית ובשר שגיא ירמוז על רב העושר כמ"ש בכורש ונתתי לך אוצרות חשך ומטמני מסתרים (ישעיהו מ"ה:ג'):

פסוק ו

באתר. אחר זה רואה הייתו והנה אחרת עולה כנמר ועל גופה ארבע כנפים כשל עוף וארבע ראשים היו לחיה ההיא וממשלה ניתן לה והוא מרמז על מלכות יון ע"ש שגזרו גזרות על ישראל משונות זה מזה כנמר הזה המנומר בחברבורות וגפין ארבע וארבעה ראשין ירמז שאחרי מות אלכסנדרוס מלך מוקדון מלך יון נחלקה מלכותו לארבע מלכיות והם רומא ומצרים וא"י ופרס:

פסוק ז

באתר. אחר זה רואה הייתי במראה שינת הלילה והנה עולה חיה הרביעי' נוראה ובעלת אימה ולה חוזק יתירה ומרובה ולה שינים של ברזל והמה גדולות ואכלה ושחקה הדק והנשאר רמסה ודרכה ברגלה:

והיא משניה. היתה משונה מן כל החיות אשר עלו לפניה ועל כי לא מצא לה דמיון בכל החיות שבעולם לזה לא אמר למה היתה דומה כמו שאמר בשלש הראשונות ואך אמר שהיתה משונה מהן:

וקרנין. והיה לה עשר קרנות בראשה:

פסוק ח

משתכל. מתבונן הייתי בהקרנות והנה קרן אחרת קטנה עלה ביניהם וג' מן הקרנות הראשונות נעקרו מלפניה:

ואלו. והנה עינים כעיני אדם היה בקרן זה ואף פה מדבר דברים גדולים ונפלאים והוא מרמז על מלכות ישמעאל החזקה עד למאוד ומושלת זמן רב ומעבדת בפרך וקרנין עשר ירמוז כי תשפוט מלכות ישמעאל ברוב הישוב ובהם עשר מלכיות אדירים והם בראשן ואצפהן וחלימן ומיכה ומצרים ואפריקי ומלכות ישמעאל שוכני אוהלים ופלשתים ואלברבר וכוש וקרן זעירה ירמוז על הדבר העתיד להיות סמוך לביאת הגואל כי תצא עם

ממזרח ותשוב לתורת ישמעאל ותשחית מהם שלש מלכיות והמלך מהעם הבא ממזרח יהיה חכם ונבון ומדבר נפלאות מול המקום:

פסוק ט

חזה. רואה הייתי כל זאת עד אשר הושלך והושם כסא וזקן מיושן בימים ישב על הכסא ולבושו היה לבן כשלג ושער ראשו היה כצמר נקי:

כרסיה. כסא היה ניצוצות של אש גלגלי הכסא היה אש בוער:

פסוק י

נהר. נחל של אש היה נמשך ויוצא מלפניו אלף פעם אלף ישרתו אותו ורבוא פעם רבוא יעמדו לפניו:

דינא. עדת המשפט היה יושב ולפניהם ספרים פתוחים וזהו כי ראה את השכינה בדמות זקן להורות שהוא מלא רחמים ולבושיה כתלג לרמז כי ילבין עון עמו ושער ראשה כעמר נקי לרמז שינקה אותם מפשעם והב"ד של מעלה ישבו למשפט ולפניהם ספרי הזכרונות ממעשה בני אדם:

פסוק יא

חזה. רואה הייתי אז מחמת קול דברי הגדולות אשר דברה הקרן הקטנה:

חזה. רואה הייתי עד אשר בעבור זה נהרגה החיה ונאבד גופה ונתנה לשריפת אש:

פסוק יב

ושאר חיותא. ושאר החיות הם שלש הראשונות:

העדיו. הוסר ממשלתם והמתנת זמן להשאר בחיים ניתן להם עד זמן ועדן ור"ל עד עת קבוע וירמז אשר בעבור דברי מלך המזרח יאבד המקום כל מלכות ישמעאל ושאר מלכיות העכו"ם יוסר ממשלתם כ"א בזמנו אבל ישארו בחיים עד בואם למלחמה עם גוג מלך המגוג ואז יפלו בנופלים:

פסוק יג

חזה. רואה הייתי במראות שינת הלילה והנה עם ענני השמים היה בא כדמות בן אדם ועל מלך המשיח ירמז:

ועד עתיק. והגיע עד הזקן המיושן בימים והקריבו אותו לפניו:

פסוק יד

וליה. ונתן לו הממשלה והכבוד והמלוכה וכל העכו"ם יעבדו לו:

שלטוניה. ממשלתו תהיה ממשלת עולם אשר לא תסור ומלכותו תהיה נצחי אשר לא תושחת:

פסוק טו
אתכרית. ואני דניאל נכרתה רוחי בתוך חיקה ר"ל בתוך הגוף כאומר עם כי לא יצאה מ"מ נכרתה במקומה והוא מל' גוזמא והפלגה:
וחזוי. מראית ראשי הבהיל אותי:

פסוק טז
קרבת. קרבתי אל אחד מן העומדים הם מלאכי מעלה שאין בהם ישיבה:
ויציבא. בקשתי ממנו פתרון האמת על כל זאת ואמר לי והודיע לי פתרון הדברים והוא כפל ענין במ"ש:

פסוק יז
אלין. אלה החיות הגדולות אשר המה במספר ארבע הפתרון הוא אשר ארבעה מלכים יעמדו מן הארץ:

פסוק יח
ויקבלון. אח"ז יקחו המלוכה קדושי עליונים הם ישראל עליונים במעלה:
ויחסנון. ינחלו המלוכה עד עולם וחזר ופירש עד עלם עלמיא ור"ל עד עולם ממש כי לפעמים יאמר עולם על זמן ארוך כמו ועבדו לעולם (שמות כא):

פסוק יט
אדין. אז חפצתי לדעת אמיתת הפתרון על החיה הרביעית אשר היתה משונה בתארה ובמעשיה מן כולן בהשתנות רב:
דחילה. נוראה יתירה ומרובה שיניה של ברזל וצפרניה של נחשת ואכלה ושחקה הדק והנשאר רמסה ברגלה:

פסוק כ
ועל קרניא. גם חפצתי לדעת אמיתת הפתרון על עשרת הקרנים אשר בראשה והקרן האחרת הקטנה אשר עלתה ונפלו שלשה מלפניה:
וקרנא. ופתרון הקרן התמוה הזאת אשר עינים לה ופה המדבר גדולות ונפלאות ומראה גדול בתמהון מן חברותיה:

פסוק כא
חזה. גם חפצתי לדעת פתרון מה שרואה הייתי אשר הקרן הזאת עשתה מלחמה עם ישראל הקדושים ויכלה להם ונצחם:

פסוק כב
עד די אתה. עד אשר בא הזקן המיושן בימים ונתן משפט לקדישי עליונים ר"ל שפט משפט ישראל מיד קרן הזאת:
וזמנא. והגיע העת ונחלו ישראל הקדושים את המלוכה ור"ל כל הדברים האלה חפצתי לדעת פתרונם:

פסוק כג
כן אמר. כן השיב לי המלאך החיה הרביעית תרמז כי מלכות רביעית תהיה בארץ אשר תהיה משונה מאד מכל המלכיות ותחריב כל הארץ ותדוש אותה ותשחק אותה הדק:

פסוק כד
וקרניא. עשרת הקרנים ירמזו אשר מן המלכות ההיא יעמדו עשר מלכים ר"ל במלכות ישמעאל יהיו עשר מלכיות הם הנזכרים למעלה:
ואחרן. הקרן הזעירה יורה אשר המלך אשר יעמוד אחריהם והוא יהיה משונה מן הראשונים וישפיל מהם שלשה מלכים:

פסוק כה
ומלין. והוא ידבר דברי חרוף מול העליון ואת ישראל קדישי עליונים ישחית כי רוב בני הגולה המה במלכות ישמעאל:
ויסבר. ויחשב לשנות מישראל זמן המועדים ומשפט התורה ויהיו מסורים בידו עד עת וחוזר ומפרש כמה היא העת ואמר שהעת יהיה עדן ועדנין ופלג עדן ר"ל שתי שנים וחצי שנה יהיו מסורים בידו:

פסוק כו
ודינא. ואח"ז ישב עדת המשפט ויסירו ממשלתו להשמידו ולהאבידו עד סופו ותכליתו:

פסוק כז
ומלכותא. והמלכות והממשלה והגדולה של מלכיות העכו"ם אשר תחת כל השמים יהיה נתון לעם קדושי עליונים והם ישראל:
מלכותה. מלכותו תהיה מלכות עולם וכל המושלים יעבדו אותו ואליו ישמעו לכל אשר יצום:

פסוק כח
עד כה. עד הנה סוף של דבר החזון:

אנה. אני דניאל הרבה מאוד הבהילו אותי מחשבותי וזוהר פני נשתנה עלי והדבר ההיא שמרתי בלבי כי לא אמר לבני דורו כ"א ראשית הדברים ולא כולם וכמ"ש למעלה ראש מלין אמר:

פרק ח

פסוק א

אחרי הנראה. אחרי אשר נראה אלי בתחלת בשנת א' לבלשאצר:

פסוק ב

ויהי בראותי. בעת שראיתי החזון ההוא הייתי אז בשושן וכו':

וארא בחזון. ראיתי במראה הנבואה כאילו הייתי עומד אצל נהר אולי:

פסוק ג

עולה באחרונה. מן הראש של האיל:

פסוק ד

ימה. בפאת המערב וכו':

ואין מציל. לא היה כח ביד מי להציל מה מידו:

והגדיל. נעשה גדול וחזק:

פסוק ה

ואני הייתי מבין. הסתכלתי בו בבינה ובכוונת הלב:

על פני וכו'. ר"ל בעת הלכו ע"פ כל הארץ היה דומה למדלג באויר ואין הוא נוגע בארץ:

קרן חזות. קרן גדול המראה:

פסוק ו

בחמת כחו. בחמה גדולה בכל הכח:

פסוק ז

ויתמרמר. נלחם עמו במרירות ובאכזריות רב:

פסוק ח

וכעצמו. וכאשר נעשה חזק ביותר:

חזות ארבע. ארבע קרנים גדולי המראה עלו במקום הקרן הגדולה והיו פונים לארבע רוחות השמים אחד לכל רוח:

פסוק ט

ומן האחת. מתוך קרן אחת מהם יצא עוד קרן אחת קטנה:

ותגדל יתר. גדלה ונצחה ביותר אל פאת הנגב וכו':
ואל הצבי. זה א"י שנאמר בה צבי היא לכל הארצות (יחזקאל כ':ו') ור"ל חמודה והדורה:

פסוק י

ותגדל. גדלה מאד עד אשר באה להלחם בצבא השמים והם בני ישראל הנמשלים לכוכבי השמים ואם כי אמר ואל הצבי כפל עוד לתוספת ביאור:
ותפל ארצה. ר"ל גברה עליהם ורמסם:
מן הצבא ומן הכוכבים. היא היא וכפל בשמות נרדפים כמו אדמת עפר (לקמן יב):

פסוק יא

ועד שר הצבא הגדיל. התגדל עצמו לחרף כלפי מעלה שהוא שר צבא ישראל:
וממנו. ע"י חיילותיו וגדודיו נסתלק התמיד לבל הקריבו על מזבח ה':
והושלך. ע"י הושלך מכון מקדשו של השר הצבא ר"ל שרפה באש:

פסוק יב

וצבא. זמן קצוב תנתן על התמיד להיות מסולק בעבור הפשע שנתון תחתיו בירושלים (העכו"ם תקרא פשע כי מפשעת אנשים):
ותשלך. תשפיל תורת אמת עד לארץ:
ועשתה. תעשה כל חפצה ותצליח:

פסוק יג

אחד קדוש. מלאך אחד קדוש:
לפלמוני המדבר. ר"ל למלאך המדבר הדברים האלה:
החזון התמיד. רצה לומר עד מתי יהיה החזון הזה אשר על התמיד להיות הוא מסולק והעכו"ם המשותק כאבן דומם ינתן תחתיו:
תת וקדש. עד מתי יותן עם קדש וצבא השמים למרמס הרגל:

פסוק יד

ויאמר אלי. עם כי שהמלאך שאל השיב אמריו אלי ואמר עד ערב בקר ר"ל עד הערב שנאמר בו והיה לעת ערב יהיה אור (זכריה י"ד:ז'):
אלפים ושלש מאות. והיא תהיה בשנת ב' אלפים ושלש מאות אבל לא ידענו מאיזה זמן מתחיל החשבון והוא סתום וחתום ובבוא המשיח ב"ב אז נדע ברור מוצא הדבר אשר רמוזה בו מאיזה זמן מתחיל חשבון הזה וכמ"ש בסוף הספר כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ:
ונצדק קדש. ואז עם קדש ימצא צדקה וחסד ותבוא הטובה המיועדת:

פסוק טו
ואבקשה בינה. בקשתי להבין דבר החזון:
כמראה גבר. כמראה איש והוא גבריאל האמור במקרא שלאחריו:

פסוק טז
בין אולי. הקול יוצא מבין מי נהר אולי ואמר אתה גבריאל הבן את המראה אל הזה ר"ל אל דניאל:

פסוק יז
ויבוא. ובא גבריאל אצל מקום עמדו וכאשר בא חרדתי ונפלתי על פני מגודל החרדה:
הבן בן אדם. אתה בן אדם תן דעתך להבין אמרי החזון אשר יהיה לעת קץ ר"ל בסוף ימי הגלות:

פסוק יח
נרדמתי. בתרדמה של פחד:
על פני. מושכב על פני ארצה:
ויגע בי. כאדם הנוגע בחברו לעוררו מן השינה:
ויעמידני. חיזק אותי בדברים לעמוד על עמדי ר"ל כמו שהייתי עומד בתחלה:

פסוק יט
באחרית הזעם. בסוף ימי הזעם הם ימי הגלות:
כי למועד קץ. למועד זמן הגלות יהיה קץ ולא לעולם יקצוף:

פסוק כ
בעל הקרנים. בעל שתי קרנים:
מלכי. ר"ל ירמז על שתי מלכיות והם מדי ופרס ומה שהיתה האחת גבוה מן השניה יורה כי מלכות פרס תהיה גדולה ממלכות מדי כי היא לא משלה רק שנה אחת ולזה עלתה הגבוהה באחרונה כי פרס תמשול אחר מדי ומ"ש (לעיל פסוק ד') מנגח ימה וצפונה וכו' ולא אמר מזרחה כי ממזרח בא כמ"ש בו קורא ממזרח עיט (ישעיה מו) וכל חיות וכו'. ירמז על כל מלכי האדמה:

פסוק כא
מלך. ר"ל ירמז על מלך:
הוא המלך הראשון. ירמוז על המלך הראשון והוא אלכסנדרוס מוקדן כי בא מפאת המערב והיה מתגבר מאוד בדרך מהלכו וכבש מלכים רבים במהירות רב ובא עד מדי ופרס וגבר עליהם והרג את מלכם:

פסוק כב

והנשברת. ומה שראית כי נשברה הקרן הגדולה ותעמודנה ארבע תחתיה ירמז על כי כאשר יתחזק אלכסנדרוס עד מאוד ימות הוא ובמקומו יעמדו ארבע מלכיות בארבע הרוחות והם רומא ומצרים וא"י ופרס האמורים למעלה:

מגוי יעמודנה. מלכי הארצות ההם יהיו מבני עמו:

ולא בכוחו. לא יתחזקו בכוחו של אלכסנדרוס להתגבר כמוהו, או ר"ל שהמלכים ההם לא יהיו מבניו כי הבנים יקראו כח כמ"ש כחי וראשית אוני (בראשית מט):

פסוק כג

כהתם הפושעים. כשיגיע הזמן להשלים ולכלות פושעי ישראל כשתתמלא הסאה:

יעמוד. אז יעמוד מהם מלך עז פנים ויהיה מבין חידות כי ימצא בו הרבה חכמה והוא טיטוס הבא מרומא ועליו יורה קרן אחת מצעירה וכמ"ש על אדום הנה קטן נתתיך בגוים (עובדיה א':ב') ועל רומא יאמר כי הרבה מבני אדום נתישבו בה ומלכו בתוכה ומ"ש ותגדל יתר וכו' כי התחזק ביותר על המצרים שהיא בדרומה של א"י ועל פרס שהיא במזרחה של א"י:

פסוק כד

ועצם כחו. בכל עת יתחזק כחו ולא בעבור רוב כוחו כ"א בחלקלקות אמריו ותחבולות כמ"ש בו והחזיק מלכות בחלקלקות (לקמן יא):

ונפלאות ישחית. השחתות נפלאות ישחית והצליח במעשיו ועשה כל חפצו והשחית מלכים עצומים:

ועם קדושים. הם ישראל:

פסוק כה

ועל שכלו. ובעבור רוב שכלו יצליח המרמה שבידו:

ובלבבו יגדיל. בעבור זה יתגאה בלבבו וישחית רבים מהיושבים עמו בשלוה ובכריתת ברית:

ועל שר שרים. יעמוד על השר שעל כל השרים ר"ל שחירף כלפי מעלה וכמ"ש רז"ל:

ובאפס. מבלי יד אדם ימות כי מיתתו היתה ע"י יתוש אחת שנכנסה בחוטמו כמ"ש רז"ל:

פסוק כו

ומראה וכו'. ואשר נאמר לך במראה עד ערב בקר אמת הוא כי כן יהיה:

סתום החזון. ר"ל מה מהנבואה אשר היא לסוף ימים רבים סתום אותה בלבך ואל תגלה אף המעט אשר ידעת:

פסוק כז

נהייתי. נשברתי ונעשיתי חולה כמה ימים מרוב החרדה ועכ"ז קמתי ועשיתי עבודת המלך אשר הוטל עלי מאז הפקיד אותי נ"נ כמ"ש למעלה:
ואשתומם. הייתי מושתק ומתמה בעבור המראה ההיא אבל אין מי משרי המלך מבין בדבר כי התחזקתי בפניהם לבל ירגישו בי:

פרק ט

פסוק א

לדריוש בן אחשורוש. אין זה אחשורוש שהיה בימי המן כי דריוש בנו היה נקרא דריוש הפרסי וזהו דריוש המדי שלקח המלוכה אחרי מות בלשאצר כמ"ש למעלה ודריוש מדאה קבל מלכותא:

פסוק ב

בשנת אחת. לפי שארכו הדברים בפסוק שלפניו לכן אמר שוב בשנת אחת וכן דרך המקרא:
אני דניאל בינותי בספרים. כי מתחלה טעה בחשבון שבעים שנה שאמר ירמיה לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם וכו' (ירמיהו כ"ט:י') וחשב שגם בנין בה"מ וגאולה שלימה תהיה בכלות שבעים שנה להתפשטות מלכות בבל על ישראל מעת שכבש נ"נ את יהויקים בראשונה אבל בדברי המלאך האמור בסוף הענין נתוסף בו בינה במספר החשבון והשכיל לדעת כי מספר השנים אשר היה דבר ה' אל ירמיה שיבנה הבית בשניה ויהיה אז גאולה שלימה היא תהיה בעת ימולא שבעים שנה לחרבות ירושלים ר"ל מעת גלות צדקיה וכמו שהתחלת הפקידה אשר ישובו לארץ תהיה בכלות שבעים שנה מעת התחלת התפשטות בבל על ישראל כן סוף הגאולה ובנין בה"מ תהיה בכלות שבעים שנה מעת חורבן הבית והעיר מכל וכל:

פסוק ג

ואתנה. ר"ל ומטרם בינותי בספרים עוד חשבתי שגם בנין בה"מ וגאולה שלימה תהיה בכלות שבעים שנה להתפשטות בבל על ישראל מעת שכבש נ"נ את יהויקים בראשונה והיא הלא היתה בשניה למלכות נ"נ והוא מלך מ"ה שנים א"כ נשארו עוד משנותיו מ"ד שנים וימי אויל מרודך בנו כ"ג שנים אלא שנבלעה שנה אחת בימי מלכות אביו כי עלתה

לזה ולזה הרי א"כ ס"ו שנים וימי בלשאצר בנו ג' שנים הרי שבעים שנה חסר אחת א"כ בשנת אחת לדריוש מלאו שבעים שנה וכאשר ראיתי שאין גאולה שלמה ממשמשת לבוא שמתי פני כלפי המקום להתפלל על הדבר בחשבי שבעבור העון נתארך הקץ:

ושק ואפר. בהתלבשות שק ובהתפלשות אפר דרך צער והכנעה:

פסוק ד

ואתודה. על העונות:

הברית. הגמול שהבטיח בברית:

פסוק ה

וסור. והננו הולכים וסרים ממצותיך:

פסוק ו

ואל כל עם הארץ. אשר ספו תמו ולא נשאר מי מבניהם:

פסוק ז

לך. עמך הצדקה במה שנשאר בנו שארית:

ולנו בושת הפנים. מה שאנו בגולה בושים וחפורים כאשר אנחנו היום הבושת תחשב לנו ולא למקום ב"ה כי לא קצרה ידו מפדות אבל עוננו גורמים:

לאיש יהודה וכו'. לכולם תחשב בושת הפנים:

הקרובים. אשר לא גלו למרחוק:

במעלם. בעבור מעלם:

פסוק ח

אשר חטאנו. על אשר חטאנו כי זה גרמה הגלות אשר היא לנו לבושת:

פסוק ט

לאד' וכו'. ר"ל בידו המה:

כי מרדנו. לפי שמרדנו בו צריך להיות בידו הרחמים והסליחות כי בלעדם לא נוכל לעמוד:

פסוק יא

וסור. והיו הולכים וסרים:

ותתך. נשפך עלינו האלה ועונש בטול השבועה אשר נשבענו על קבלת התורה:

כי חטאנו לו. לפי שחטאנו לו:

פסוק יג

כאשר כתוב וכו'. כמו שכתוב כן הביא:

ולא חלינו. בעוד היינו בירושלים כאשר שמענו הנביאים מנבאים על הרעה לא חלינו לה':

ולהשכיל באמתך. לדעת ולהתבונן שאתה אל אמת:

פסוק יד

וישקוד. מיהר על הרעה ללכת והביאה עלינו ר"ל מיהר להביא גולה אחר גולה והם גלות יהויקים ויכניה וצדקיה:

כי צדיק ה'. ר"ל ולא לעול תחשב לו כי באמת צדיק הוא על כל מעשה הגלות אשר עשה לנו אבל אנחנו לא שמענו בקולו לקחת מוסר כאשר ראינו שיד ה' נגעה בנו בגלות הראשון ולזה הביא גם את השני גם את השלישי:

פסוק טו

ועתה וכו'. חוזר הוא על סוף המקרא לומר אבל עתה ה' וכו' הננו שבים ומתודים לומר חטאנו רשענו:

ותעש לך שם. להיות מפורסם בעולם עי"ז כאשר אתה היום נודע ומפורסם:

פסוק טז

ככל צדקותיך. כפי דרך צדקותיך:

כי בחטאינו וכו'. ר"ל לא מקוצר ידך המה לחרפה רק בעבור כי אנפת בנו בחטאינו וכו' לזה ירושלים ועמך לחרפה וכאשר ישוב אפך לא נהיה עוד לחרפה:

לכל סביבותינו. כולם מחרפים אותנו:

פסוק יז

והאר פניך. פנה אליה בפנים מאירות ושוחקות והוא ענין מליצה:

למען אד'. ר"ל למענך ה' לבל יאמרו העמים מבלי יכולת וכו':

פסוק יח

ושמע. תפלתי:

והעיר. שוממות העיר:

על צדקותינו. על בטחון צדקותינו:

על רחמיך. על בטחון רחמיך הרבים:

פסוק יט

שמעה. את תפלתי:

סלחה. לעונינו:

ועשה. ר"ל מלא משאלותי ואל תאחר זמן הגאולה:

כי שמך וכו'. לומר עיר אלהים וכן אלהי ישראל ואין זו כבודך לעזבם ביד העכו"ם:

פסוק כ

ועוד וכו'. ר"ל מלבד הדברים הנאמרים פה הייתי מדבר ומתפלל עוד בדברים אחרים והייתי מתודה וכו':

על הר. בעבור הר הקדש של אלהי והוא בה"מ:

פסוק כא

ועוד אני מדבר. בעוד שהייתי מדבר בתפלה:

בחזון בתחלה. בהחזון הנראה לי בשנת שלש לבלשאצר כי בשנת אחת לבלשאצר ראה בחלום מה שראה:

מועף ביעף. פרח בפריחה ונגע אלי בעת זמן הקרבת מנחת הערב והוא תמיד של בין הערבים:

פסוק כב

ויבן. הבן אותי:

יצאתי. מן השמים:

להשכילך. להשכיל אותך הבנת הדבר בענין זמן הגאולה:

פסוק כג

בתחלת. בעת התחלת לחנן יצא דבר ה' ללכת להגיד לך והנה באתי אני להגיד כי חמודות. על שאתה בעל מעלות חמודות לזה שלח ה' להגיד לך:

ובין בדבר. תן דעתך להבין בדבר וחזר לזרזו ואמר הבן במראה הנבואה הזאת:

פסוק כד

שבועים שבעים. שבעים שמטות שנים נגזר על עמך וכו' ר"ל המקום גזר שתהיה חורבן בית השני בכלות שבעים שמטות מחורבן הראשון והם במספר שנים ארבע מאות ותשעים וכן היה כי בכלות ע' שנה מחורבן בית הראשון נבנה השני ועמד ת"כ שנה הרי בין הכל ת"ץ שנה:

לכלא הפשע. בחורבן בית השני ובקושי הגולה יכלה הפשע ויתמו החטאות כי ימורק הכל ויכופר העון ויהיה זה סיבה להביא צדק עולמים והוא משיח צדקנו אשר ימלוך לעולמים:

ולחתום חזון ונביא. להיות נגמר דברי חזון ונביא ר"ל להתקיים כל היעודים והבשורות אשר נבאו כל הנביאים:

ולמשוח קדש קדשים. להיות קדש הקדשים בגדולה מרובה כי אז יהיה גדול כבוד הבית:

פסוק כה

מן מוצא דבר. ממה שיוצא ומובן מזה הדבר תדע ותשכיל עת בא להשיב ולבנות את ירושלים בגאולה שלימה ותבין כי טעית בחשבונך ועדיין לא באה העת:

עד משיח נגיד. ר"ל כי מספר של שבעה השמטות האלה בחשבון הזה נגזר לחלק עד משיח נגיד ר"ל מן החורבן עד משיח נגיד הוא כורש יהיה מספר שבע שמטות שלימות אבל השמינית לא שלמה:

ושבועים ששים ושנים תשוב וכו'. ואח"ז תשוב להיות בנוים משך זמן ס"ב (ועל שלא נשלמה לא זכר אף השנים) שמטות שלימות מלבד השנים אשר לא באו לכלל שמטה ומן מוצא הדבר ההוא הנה תוכל להשכיל לדעת אשר עדיין לא בא העת כי מספר שבעים שנה שאמר ירמיה לפי מלאת לבבל היא על התחלת הפקידה והנה היא תחשב מהתחלת התפשטות בבל על ישראל מעת שכבש נ"נ את יהויקים בראשונה אבל סוף הגאולה ובנין בה"מ תהיה בכלות ע' שנה מגלות צדקיה וחורבן הבית כי אם כן היא עולה החשבון יפה שהרי גלות צדקיה היתה בסוף שנת י"ט לנ"נ והוא מלך מ"ה שנים ונשארו א"כ משנותיו כ"ו שנים ימי אויל מרודך בנו כ"ג אלא שנבלעה שנה אחת כמ"ש למעלה הרי א"כ מ"ח ימי בלשאצר בנו ג' הרי נ"א ימי דריוש המדי שנה אחת הרי נ"ב א"כ מהחורבן ועד כורש המולך אחר דריוש לא נשלם רק שבעה שמטות ונכנס שלשה שנים בהשמטה השמינית ובהשנה הראשונה לכורש עלו לירושלים והתחילו לבנותה ועמדה כך ח"י שנה עד השנה הראשונה לדריוש הפרסי והבית לא נבנה עד השנה השניה ועמדה ת"כ שנה א"כ מבנין ירושלים עד החורבן תל"ח שנה והם במספר ס"ב שמטות שלימות ועוד ארבעה שנים אשר לא באו לכלל שמטה (ולכן לא זכר אף השנים) והרי בין הכל שבעים שמטות וכמו החשבון האמור עד משיח נגיד יוחשב מגלות צדקיה כן חשבון של גאולה שלימה ובנין בה"מ יש לחשוב שבעים שנה מגלות צדקיה ולא נשלמו עד השנה האחת לדריוש הפרסי כי כשמת דריוש המדי היה נ"ב שנה מגלות צדקיה כאשר אמרנו צא וחשוב ימי כורש ג' הרי נ"ה ימי אחשורוש י"ד הרי ס"ט א"כ בשנה האחת לבנו דריוש הפרסי נשלמו שבעים שנה ובשניה לדריוש היה גאולה שלימה והתחילו לבנות הבית וכמ"ש בשנת שתים לדריוש וכו' ויבואו ויעשו מלאכה בבית ה' (חגי א':י"ד) ומ"ש ובשנת אחת לכורש לכלות דבר ה' בפי ירמיה וכו' (דברי הימים ב ל"ו:כ"ב) כי פקידה בעלמא אשר חזרו ישראל לארצם בפקודת כורש כמ"ש שם היא היתה בכלות שבעים שנה מגלות יהויקים שהם נ"ב שנה מגלות צדקיה אבל גאולה שלימה יחשב שבעים שנה מגלות צדקיה כאשר אמרנו אבל אם יוחשב אף לגאולה

שלימה ובנין בה"מ מכבוש יהויקים בראשונה בכלות שבעים שנה ממנה א"כ אין כאן חשבון כלל מגלות צדקיהו וא"כ גם החשבון האמור עד משיח נגיד מהראוי ג"כ לחשוב מכבוש יהויקים בראשונה ויעלה א"כ לעשר שמיטות וממשיח נגיד עד חורבן בית שני לא יהיה כ"א ס' שמטות להיות בין הכל ע' שמטות ולא כן נאמר ונגזר כי עד משיח נגיד לא יעלה אף לשמנה שלימות ומשם עד החורבן עולה אף יותר מס"ב שמטות וא"כ מזה ישכיל שטעה בחשבון ומוסב למעלה לתחילת הענין לומר ע"י דברי המלאך בינותי בספרים מספר וכו' למלאות לחרבות ירושלים ע' שנה הוא גלות צדקיה וחורבן הבית:

רחוב וחרוץ. רחוב העיר תהיה בנויה וחפירה סביב לה כדרך העושין לעיר מבצר:

ובצוק העתים. זמן עמידת הבית השני תהיה בצוקה כי ימשלו בהם פרס ויון ורומי:

פסוק כו

ששים ושנים. ולא חש למנות עוד ד' השנים וכמ"ש למעלה לפי שאין בהם שמטה שלימה:

יכרת משיח. זה אגריפס המלך אשר יומת בעת החורבן:

ואין לו. אין לו עוד בעולם והוא כפל ענין במ"ש:

והקודש. המקדש:

עם נגיד. עמו של הנגיד הבא על ירושלים והוא טיטוס:

וקצו בשטף. אבל סופו של העם ההוא לכליון ברב שטף אף הבאה ע"י המשיח:

ועד קץ מלחמה. המלחמה שתהיה בסוף כל המלחמות והיא מלחמת גוג:

נחרצת שוממות. תהיה העיר ירושלים נכרתת בכריתת שממון:

פסוק כז

והגביר ברית. מתחלה יגביר ויחזק מלך רומי כריתת ברית לשרי ישראל על משך זמן שמטה אחת:

וחצי השבוע. אבל יפר הברית בחצי השבוע ויבא על ירושלים ויבטל מבית ה' זבח ומנחה:

ועל כנף. ר"ל בגובה המעלה כהעוף הזה אשר יפרוש כנפיו לעוף למעלה והוא ענין מליצה:

שקוצים משומם. תהיה העכו"ם המשוקצת והנאלמה כאבן דומם:

ועד כלה. בגבהי המעלה תהיה עד אשר תתך הכליון והכריתה על העכו"ם ההיא הנאלמה ור"ל בבת אחת תכלה ולא מעט מעט:

פרק י

פסוק א

דבר. ר"ל דבר נבואה:

ואמת הדבר. ר"ל נגלה לו אמיתת הדבר כפי מה שהוא לא ברמז וחידות:

וצבא גדול. גם נגלה אליו צבא גדול של מלאכי מעלה:

ובין את הדבר. ר"ל וכדי להבין את הדבר ולהבינה לו במראה עינים לזה נגלה לו אמיתת הדבר כמות שהיא וגם צבא רב ממלאכי מעלה לשיהא מובן לו בקלות ולא נאמר מה הוא דבר הנבואה ואולי היה מצווה להעלימה:

פסוק ב

בימים ההם וכו'. על כי ראה שצוה כורש לבטל בנין הבית אחר שנתן רשות לבנותה כמ"ש בספר עזרא לזה היה מתאבל, או יתכן שהיה מתאבל בעבור הדבר הנגלה אליו ואולי היתה מאורך הגלות:

שבועים ימים. ג' שבועיות של ימים והם כ"א יום:

פסוק ג

לחם חמודות. פת חמודה ונקיה:

וסוך וכו'. לא סכתי בשמן כדרך המתענגים:

פסוק ד

וביום וכו'. והוא היה במלאת שלשת השבועים:

על יד. אצל מקום הנהר וכו':

פסוק ה

בדים. בגדי בד:

בכתם אופז. בזהב פז:

פסוק ו

וגויתו כתרשיש. גופו היה כעין אבן תרשיש הנוטה למראה התכלת:

כקול המון. כקול המית עם רב:

פסוק ז

והאנשים וכו'. ארז"ל הם היו חגי זכריה ומלאכי:

אבל חרדה. עם כי הם לא ראו כי מזלייהו חזו כן ארז"ל:

בהחבא. להסתיר עצמם במקום מחבואה ומסתור:

פסוק ח
והודי. תאר מראית פני נהפך עלי להיות נשחת:
ולא עצרתי כח. לא יכולתי לעכב אצלי הכח לבל תלך לה:

פסוק ט
ואני הייתי נרדם. ואז נעשיתי נרדם בתרדמת הפחד מושכב על פני בארץ:

פסוק י
ותניעני. היד ההיא נעה אותי על ברכי וכפות ידי כדרך המעורר את מי מן השינה:

פסוק יא
איש חמודות. בעל מעלות חמודות:
על עמדך. ר"ל כאשר עמדת קודם לכן:
מרעיד. ברעד וברתת:

פסוק יב
אל תירא. כאומר הלא לא אעשה עמך רעה:
אשר נתת את לבך. ר"ל אשר התעוררת את לבך להבין ביראת ה' ולהתענות לפניו מלחם חמודות ובשר ויין כי גם זה לעינוי יחשב:
נשמעו דבריך. מאז נשמע ונתקבל דברי שאלתך:
בדבריך. בעבור דברי שאלתך באתי הנה ולא לעשות עמך רעה:

פסוק יג
ושר מלכות פרס. שר של מעלה מן מלכות פרס עומד לנגדי להלחם בי ושואל שפרס ימשול זמן ארוך על ישראל ועל זה אני נלחם עמו ברקיע מזמן אחד ועשרים יום מעת התחלת להתענות ובעבור זה לא יכולתי לבוא ביום הראשון ואף לאח"ז עד הנה:
אחד השרים הראשונים. אחד מז השרים הגדולים אשר במשרתי מרום:
בא לעזרני. מול שר מלכות פרס:
ואני נותרתי. ר"ל מאז טרם בואו נותרתי אני לבדי להלחם בו ולא יכולתי לזוז משם אבל עתה בבוא מיכאל הנה באתי אליך:
מלכי פרס. שר מלכי פרס:

פסוק יד
אשר יקרה. אמר בל' בני אדם החושבים למקרה דבר שלא ידעו סבתו אולם אין מקרה בעולם הכל נעשה בגזרה:
כי עוד חזון. מלבד החזון הנראה לך מאז יש עוד חזון להגיד לך מה שיהיה לימים רבים:

פסוק טו
ונאלמתי. מחרדת מראה המלאך:

פסוק טז
כדמות בני אדם. להסיר ממנו החרדה נהפך המלאך כדמות אחד מבני אדם ונגע בשפתו כאלו פותח פיו לשיוכל לדבר:
אל העומד לנגדי. הוא המלאך הנהפך לדמות בן אדם:
במראה. בעת ראיתי אותך במראה נפלאה נהפכו אז צירי אשר עלי ר"ל איברי הגוף התקועים זה בזה כעין צירי הדלתות התקועות בהן הלא המה נהפכו ונשמטו ממקומם מגודל החרדה:
ולא עצרתי כח. לא יכולתי לעכב הכח אצלי וכבר הלך הכח ממני מאז:

פסוק יז
עבד אדני זה. על עצמו אמר שהוא עבד לזה האדון והוא המלאך הדובר בו וכאומר איך אוכל לדבר וכחי הלך ממני מאז:
ואני מעתה. ר"ל עם שעתה אני רואה אותך בדמות בן אדם עכ"ז גם מעתה לא יעמוד בי כח מן החרדה אשר מאז ולא נשארה בי נשמה ואמר בדרך גוזמא והפלגה כי הלא מדבר היה:

פסוק יח
כמראה אדם. ר"ל עודו כדמות מראה אדם כאשר נהפך:
ויחזקני. בדברים האמורים במקרא של אחריו:

פסוק יט
שלום לך. ר"ל לא יחלש כוחך בעבור החרדה:
חזק וחזק. חזק את עצמך וכפל המלה לזרזו:
כי חזקתני. בהדברים האלה חזקתני ושבה רוחי והנני מוכן לשמוע:

פסוק כ
הידעת. האם ידעת למה באתי אליך וכאומר לו הנה מעתה תוכל לדעת שלא באתי לעשות עמך רעה כ"א לגלות לך מצפוני מסתרים ולא תחרד עוד:
ועתה אשוב. כשאכלה לדבר בך אשוב להלחם עם שר פרס:
ואני יוצא. כאומר הן ידעתי כי אוכל לו ואנצח את שר פרס אבל תדע כי לאח"ז בע"כ אצא ולא אוכל עוד ללמד סניגוריא על ישראל כי ירבו פשעיהם והנה שר יון בא ושואל שימשל יון על ישראל ותנתן לו:

פסוק כא
את הרשום. את הכתוב במרום בכתב אמת אשר יתקיים בבל ישונה והוא האמור למטה מאבדן המלכיות וגאולת ישראל:
ואין אחד. אין מי מן המלאכים מתחזק להיות עמי בעזרתי לשאול ולבקש על אלה הדברים האמורים למטה על אבדן המלכיות ועל גאולת ישראל:
כי אם מיכאל שרכם. רק מיכאל שר וסניגור של ישראל הוא מתחזק עמי לשאול על אלה:

פרק יא

פסוק א
ואני. הוא דברי המלאך:
עמדי. עמדתי למחזיק ולמעוז למיכאל שרכם בדבר השאלה אשר שאל הוא ולא פירש מה היתה השאלה ואולי שאל שיקח כורש את המלוכה וישלח את ישראל לארצם והוא היה מתחזק עמו על זאת ולזה גם הוא התחזק עתה עמו על אלה:

פסוק ב
אמת. דבר המתקיים בבל ישונה:
שלשה מלכים. עם כורש המולך עתה כי הנבואה ההיא היתה בימי כורש כמ"ש בתחלת הענין בשנת שלש לכורש וכו' בימים ההם וכו' ואחר כורש מלך אחשורוש ואחריו דריוש בנו:
והרביעי. הוא דריוש בן אחשורוש שהוא רביעי לדריוש המדי שלקח המלוכה מבלשאצר והוא היה הראשון למלכי מדי ופרס:
מכל. ר"ל מכל מלכי פרס שלפניו:
וכחזקתו. וכאשר יתחזק מאוד בעושר רב:
יעיר הכל. יעורר כל בני ארצות ממשלתו להלחם עם מלכות יון:

פסוק ג
ועמד מלך גבור. הוא אלכסנדרוס מוקדון מלך יון:
ועשה כרצונו. כי יהרוג את דריוש ויכבוש את פרס:

פסוק ד
וכעמדו. כאשר יעמוד להתחזק ביותר:
תשבר מלכותו. ימות אלכסנדרוס:

ותחץ. והמלכות תחולק לד' מלכיות בארבעת הרוחות של ארצות ממשלת אלכסנדרוס והם רומא ומצרים וא"י ופרס כמ"ש למעלה:
ולא לאחריתו. המלכיות האלו לא יחולק לבניו ונקראים הבנים אחרית על כי המה נשארים אחר אביהם וכן ואחריתכם בסירות דונה (עמוס ד':ב'):
ולא כמשלו וכו'. המלכיות ההם לא ימשלו ממשל רב כממשלת אלכסנדרוס כי תנתש מלכותו. כי מלכות אלכסנדרוס תתחלק לד' מלכיות האמורים למעלה וגם למלכיות אחרים קטנים מלבד אלה ולזה לא יתחזקו ביותר להיות כמוהו:

פסוק ה

מלך הנגב. הוא המולך במצרים ור"ל שיתחזק הוא על בעל מלחמתו והוא מלך הצפון המפורש למטה בענין והוא המולך ברומא:
ומן שריו. כאלו אמר מן מלך הצפון ומן שריו אשר ילחמו עמו והוא מקרא קצר ויובן מעצמו:
ויחזק עליו. ר"ל בעת המלחמה יחזק עליו ואח"ז ימשול בו ולא ילך ממנו וזמן רב יהיה ממשלתו:

פסוק ו

ולקץ שנים. ולסוף שנים הרבה יתחברו יחד באהבה ושלום ר"ל יהיו חפצים להיות בשלום:
לעשות מישרים. לפשר בין אביה ובין מלך הצפון בדברי ריבותם:
ולא תעצור. אבל לא תוכל לעכב כח הזרוע למנוע מביניהם המיית שאון המלחמה והנצחון:
ולא יעמוד. אבל בפעם ההיא לא יעמוד מלך הנגב על עמדו להתחזק במלחמה כמו מאז:
וזרועו. אנשי זרועו ועוזריו גם הם לא יעמדו במלחמה ההיא:
ותנתן. ביד מלך הצפון:
היא. בת מלך הנגב:
ומביאיה. הם השרים שהביאו אותה והלכו עמה קודם המלחמה אל מלך הצפון לעשות מישרים:
והיולדה. הוא אביה מלך הנגב:
ומחזיקה בעתים. הם אצטגנינים המחזיקים אותה בהודעת פעולת העתים לפי מהלך הכוכבים:

פסוק ז
ועמד. ואח"ז יעמוד מן ענף הבא משרשיה על כנו של אביה ר"ל אחד מבני בת מלך הנגב ישב על כסא המלכות של אביה:
אל החיל. של מלך הצפון:
במעוז. בערי המבצר:
ועשה בהם. כחפצו:
והחזיק. יחזיק ויאחז בהם ויכבשם:

פסוק ח
אלהיהם. העבודת כוכבים:
והוא. מלך הנגב החדש שנים רבות יעמוד במלוכה יותר ממה שיעמוד מלך הצפון:

פסוק ט
ובא וגו'. ר"ל שיבוא במעלת מלכות מלך הנגב אבי אמו להיות מלכותו גדולה כמו שהיה מלכות אבי אמו:
ושב אל אדמתו. אחר שיקנה כבוד נצחון המלחמה לא יעמוד בארץ הצפון כי ישוב אל אדמתו אל ארץ הנגב:

פסוק י
ובניו. בני מלך הצפון יתגרו מלחמה עם מלך הנגב:
ובא בוא. ויבוא ביאה וחוזר הוא על ההמון:
ושטף ועבר. יעבור במרוצה כשטף מים ע"פ ארץ הנגב:
וישוב. אח"ז ישוב ויתגרה מלחמה:
עד מעוזו. הוא מבצר עיר המלוכה:

פסוק יא
ויתמרמר. יתאכזר במרירות רב:
ונלחם עמו. וחוזר ומפרש עם מלך הצפון:
והעמיד. מלך הצפון:
בידו. ביד מלך הנגב:

פסוק יב
ונשא ההמון. מלך הנגב ישא ההמון לעצמו ויביאה בשבי ובזה ירום לבבו והפיל. עם שיפיל כמה רבאות מהמון של מלך הצפון עכ"ז לא יתחזק למשול בו:

פסוק יג
מן הראשון. יותר מן הראשון שנפל במלחמה:
ולקץ העתים שנים. לסוף זמן שנים מרובים:
יבוא בוא. יבוא ביאה בחיל גדול ובנכסים מרובים מכסף וזהב:

פסוק יד
רבים יעמדו. מלבד מלך הצפון יעמדו עוד רבים על מלך הנגב:
ובני פריצי עמך. ר"ל רשעי ישראל:
ינשאו. ירוממו א"ע להעמיד נבואה אבל יוכשלו כי ימותו ויאבדו בעבור זה והם השלוחים אשר ניבאו אז עליו שהוא המשיח האמיתי ועליו נבאו הנביאים והומתו בעבור זה:

פסוק טו
וישפוך סוללה. על מבצרי מלך הנגב:
וזרועות הנגב. אנשי זרועו ועוזריו ולא יעמדו במלחמה:
ועם מבחריו. ואף כי יהיו עמו במלחמה ההיא מבחורי גבוריו עמו אעפ"כ לא יהיה הכח בהם לעמוד ולהתחזק במלחמה:

פסוק טז
הבא אליו. מלך הצפון הבא על מלך הנגב יעשה בו כרצונו ואין מי יעמוד לפניו:
ויעמוד. יעמוד במלחמה על א"י:
וכלה בידו. ישחיתה בכחו והוא אנטיוכס מלך יון ולמלכות אחת תחשב עם רומא כי לאחר זמן לקח רומא את מלכות יון:

פסוק יז
וישם פניו. מלך הצפון והוא אטניוכס ישים מחשבתו לבוא באי" בחוזק עם רב מכל אנשי מלכותו:
וישרים עמו. ומעם ישרים הם ישראל מקצת מהם יהיו בעזרתו והם רשעי ישראל אשר התחברו עמו:
ועשה. יעשה באי" בחוזק עם כחפצו:
ובת הנשים. היא עדת ישראל הנקראה היפה בנשים (ש"ה ה):
יתן לו. ימסור למי שאסר את המלחמה והוא פוליפוס שר הצבא לו ימסור את עדת ישראל להשחיתה ולגזור עליהם גזירות:

ולא תעמוד. אבל גזרת הרעה ההיא לא תעמוד ולא תהיה לו עדת ישראל לעבדים וכאשר יאמר למטה:

פסוק יח

וישב. פניו אח"ז יחזור פניו ללכת למלחמה על איי הים וילכוד רבים מהם:
והשבית קצין. אח"ז ישבית שר העולם את חרפתו אשר חרף כלפי מעלה ויתן החרפה עליו כאשר יאמר למטה:
בלתי חרפתו. לבד גמול עונש החרוף ישיב לו גמול עונש יתר פשעיו יהיה שמור לו אחר המיתה:

פסוק יט

וישב פניו. אחר שילכוד איי הים יחזיר פניו ללכת אל מבצרי ארצו:
ונכשל. יוכשל בדרך מהלכו כי הוכה בשחין רע ונסרח בשרו ונפלו ממנו איברים איברים כמ"ש ביוסיפון:
ולא ימצא. עוד לא ימצא בעולם כי מת ואיננו:

פסוק כ

ועמד על כנו. על חזקו ובסיסו יעמוד מעביר מישראל נגישת והוא מלכות חשמונאי:
הדר מלכות. בהם יותן פאר מלכות כי יהיו מיקירי כהונה גבורים ומוצלחים:
ובימים אחדים. אבל במעט זמן ישבר ויחלש המלוכה ולא בעבור חרון אף מאומה אחרת ולא במלחמה עם אחר כ"א מהם ובהם כי האחים הורקנוס ואריסתובלוס יתקנאו זה בזה בדבר המלוכה ויביאו הרומים על עצמן למשול בהם כמ"ש ביוסיפון:

פסוק כא

ועמד על כנו. על חזקו ובסיסו יעמוד עם נבזה והוא כרך גדול וכו' שנאמר בו בזוי אתה מאד (עובדיה א':ב') כי אדום הוא כרך גדול כי בני אדום נתישבו בה ומשלו בתוכה כמ"ש למעלה:
ולא נתנו עליו וכו'. לא נתנו מן השמים על כרך גדול הוד ופאר המלוכה ר"ל לא ניתן בהם גבורה להתגבר בכח ידם במלחמה כגבורים מעולם אנשי השם:
ובא בשלוה. אבל יבוא בדברי שלוה לרמות את כולם ויחזיק המלכות בעבור חלקלקות אמרים ודברי חנף כי ע"י הכל חשבוהו לאוהב וגלו לו מצפוני לבם ובזה התחזק עליהם:

פסוק כב

וזרועות השטף. אנשי הזרוע שהיו שוטפי העובדי כוכבי ומשחיתי אותם והם המון בני יון סופם יהיו נשטפים מלפני רומא ויהיו שבורים ונשחתים וגם נגיד הברית יהיה נשטף מלפני רומא והוא מלך ישראל אשר כרת עמו הברית ולבסוף חילל הברית ושטפו:

פסוק כג

ומן התחברות אליו. מן העת אשר התחבר אל מלך ישראל בכריתת ברית היה עושה עמו מעשה מרמה:

ועלה ועצם. היה עולה למלחמה על העובדי כוכבים אשר סביבות ירושלים ונתחזק עליהם במעט עובדי כוכבים אשר הביא מבני עמו כי במרמה פיתה את מלך ישראל לעזרו במלחמה עם אנשיו כמ"ש ביוסיפון:

פסוק כד

בשלוה. במרמה בא בדברי שלוה ונכנס במשמני המדינה ר"ל במקום הזהב והכסף למען ירגל אותה ולא היו נשמרים ממנו על כי בא בדברי שלוה:

ועשה וגו'. ושם עשה מעשים אשר לא עשו אבותיו וכו' וחוזר ומפרש מה הם המעשים ואמר ביזה ושלל וגו' ר"ל שהיה מבזבז שם ומפזר ממון רב אשר לא בזבז אדם מעולם כי כדי לרמוז לבל ירגישו בו שבא לרגל בזבז שם הבזה והשלל שלקח מן העובדי כוכבים במלחמה להראות אשר כביר מצאה ידו ואין כסף וזהב נחשב לו למאומה:

ועל מבצרים יחשב. אבל באמת יחשב הוא במחשבותיו ללכד את המבצרים ההם אשר שם הזהב ולרגל בא:

ועד עת. מחשבתו שמורה אצלו עד בוא העת אשר יהיה לאל ידו לכבשם:

פסוק כה

ויער. והוא יעורר כחו ויאמץ לבבו ללכת למלחמה בחיל גדול על מלך הנגב וגם הוא יתגרה למולו ללכת עמו למלחמה בחיל גדול:

ולא יעמוד. אבל מלך הנגב לא יתחזק במלחמה כי אנשי רומאים מלך הצפון יחשבו מחשבות על מלך הנגב לשחד שרי צבאו למען יבגדו במלכם ולא ילחמו בגבורה:

פסוק כו

ואוכלי פת בגו. ר"ל שריו אוכלי שלחן המלך הם ישברו אותו כי ילחמו במרמה להיות נמסרים ביד מלך הצפון:

וחילו ישטוף. החיל של מלך הנגב ישטוף מלך הצפון ונפלו מהם חללים רבים כי מלך הצפון יהרוג בהם:

פסוק כז

ושניהם המלכים. מלך הצפון ומלך הנגב:

לבבם למרע. יהיה לבבם לעשות רעה לישראל:

ועל שלחן אחד. בהיותם מסובים לאכול ידברו כזב ר"ל ידברו לאבד את ישראל והמלאך קוראו כזב על כי לא נתקיימה עצתם:

ולא תצלח. עצתם זאת לא תצלח:

כי עוד קץ למועד. כי יש עוד זמן על קץ המיועד להם כי עדיין לא נתמלאה הסאה ולא בא קצם להיות נאבדים:

פסוק כח

וישב. מלך הצפון ישוב לארצו ברכוש גדול אשר שלל ממלך הנגב:

ולבבו. מחשבת לבבו יהיה על כריתת הברית אשר כרת עם ישראל עם קודש ר"ל בלבבו יחשב להפר הברית:

ועשה. כאשר חשב כן יעשה ויפר הברית ונלחם בם ואח"ז יחזור לארצו:

פסוק כט

למועד. לזמן הזה בשנה האחרת ישוב לבוא בארץ הנגב להלחם בה:

ולא תהיה וכו'. אבל לא תהיה דרכו מצלחת כמו שהיתה בראשונה ר"ל בשנה שלפניה שנאמר בה למעלה וישב ארצו ברכוש גדול:

וכאחרונה. ולא כמלחמה האחרונה אשר תהיה לאחר המלחמה ההיא והיא המלחמה האמורה למטה ובעת קץ יתנגח וכו' ונאמר בה וארץ מצרים לא תהיה לפליטה:

פסוק ל

ובאו בו. בארץ הנגב יבאו אנשי רומא באניות גדולות אבל יהיה נכאה ונשבר ולא יצליח:

ושב וזעם. ויחזור ויכעס על הברית שכרת עם ישראל עם קודש ויהיה חפצו בהפרת הברית:

ועשה. יקבץ עם רב להלחם בהם ושב ויבן ויחזור ויתן לב להתבונן על אשר עזבו ישראל את ברית קודש היא התורה הקדושה הנתונה בברית ועי"ז יערב לבו לגשת עליהם למלחמה ולהפר הברית כמ"ש ביוסיפון:

פסוק לא

וזרועים. אנשי מלחמה בעלי זרוע מבני רומא יתחזקו ויחללו את המקדש אשר הוא המעוז והחוזק של ישראל ר"ל ישרפו המקדש באש:

והסירו התמיד. יבטלו הקרבת התמיד ע"י חורבן הבית:

ונתנו השקוץ משומם. במקום המקדש יעמדו צורת עכו"ם המשוקץ הנאלם ומושתק כאבן דומם:

פסוק לב

ומרשיעי ברית. את מי מישראל אשר ירשיע לעזוב ברית ה' אותו יחניף בחלקלקות אמרים:

ועם יודעי אלהיו. אבל עכ"ז כללות העם היודעים את ה' יחזיקו בדברי הברית ויעשו אותם ולא יפנו אל מול החנופה וחלקלקות האמרים:

פסוק לג

ומשכילי עם. החכמים שבהם:

יבינו לרבים. ללמדם דברי הברית:

ונכשלו. המשכילים ההם יוכשלו לפול בחרב ובלהבות אש וכו' משך זמן ימים רבים:

פסוק לד

ובהכשלם. ובעת הכשלם יהיו נעזרים מה' עזר מעט ולא יהיו כלים ביד האויב:

ונלוו. אבל רבים מישראל יצאו מן הדת להתחבר עליהם בעבור חלקלקות אמריהם:

פסוק לה

ומן המשכילים. ואז רבים מן החכמים יכשלו בחשבון בעת ישכילו לצרוף בחשבון זמן הגאולה ולדעת ברור הדבר ולבון חשבונו ר"ל יהיו תועים מדרך האמת בחשבון הגאולה:

עד עת קץ. ר"ל וכן מאז בכל דור ודור עד עת הקץ רבים יחשבו ויטעו בה אבל בעת הקץ יופקחו עיני כל להבין רמזי זמן הגאולה:

כי עוד למועד. כי עוד זמן רב למועד הגאולה ונטיית דעת המחשבים היא לזמן קרוב כי השכל נוטה אחר התאוה והם יתאוו לקרב ולא לרחק ולזה יטעו בחשבון:

פסוק לו

ועשה. חוזר לדבריו הראשונים ואמר שמלך טיטוס יעשה בכל דבר כרצונו באין מוחה:

על כל אל. על כל חוזק ובעל כח:

ועל אל אלים. על האל המושל על כל החזקים ידבר דברים נפלאים ר"ל דברי חרוף אשר לא אמר מי מעולם:

והצליח. ועכ"ז יצליח עד אשר יכלה זעמו של מקום מעל ישראל:

כי נחרצה נעשתה. כאשר יהיה נעשתה הכריתה העצומה אז ימורק העון ויכלה הזעם ולא יצליח עוד:

פסוק לז

ועל אלהי וגו'. לא יתן לב להתבונן לעבוד את אלהי אבותיו אשר עבדו מאז לכוכב צדק:
ועל חמדת נשים. ר"ל לא יבין על מעלת ישראל הנקראת היפה בנשים (ש"ה ה):
ועל כל אלוה לא יבין. לא יתבונן לכבד שום אלוה ואף את האלוה האמיתי וכאומר אם על האלוה האמיתי לא יבין איך א"כ יבין על מעלת עמו ישראל:
על כל. על כולם יתגאה:

פסוק לח

ולאלוה מעוזים. את האלוה העומד בערי מבצר החזקים היה מכבד בהיותו על כנו ר"ל כשהיה במקום מושבו היה מכבדו לפני העם לרמות לב עובדיה למען יכבשם תחתיו:
ולאלוה. וגו' זהו מה שהם עתה בו:
יכבד. את מכון מושבו:
ובחמודות. בדברים חמודים ונאים:

פסוק לט

ועשה למבצרי מעוזים עם אלוה נכר. ר"ל לאנשי מבצרי מעוזים יעשה כבוד עם אלוה העכו"ם ודומה לו וכ"ז להחניף ולרעות למען יכבשם תחתיו:
אשר. יכיר את מי אשר יכיר שיועיל בו דבר החנופה היה מרבה לו כבוד:
והמשילם ברבים. אנשים כאלה המשיל על עם רב להחניפם והיה מחלק אדמתו להם במחיר החזקת טובה וגניבת דעת וזה היה לו למחיר בעבור אדמתו:

פסוק מ

ובעת קץ. בעת בוא קץ וסוף ימי הגאולה:
יתנגח עמו וכו'. מלך הנגב ילחם עם רומא כאלו ינגח בקרן:
וישתער עליו. ומלך הצפון הוא רומא גם הוא למולו ילחם בו כמו רוח סערה ר"ל בחוזק ובגבורה:
ובאניות רבות. ובהם אנשי מלחמה:
ובא. מלך הצפון יבוא בארצות מלך הנגב וישטוף אנשיהם ויעבור משם:

פסוק מא

בארץ הצבי. היא א"י החמודה:
ורבות. ארצות רבות יכשלו ויאבדו מפניו:
אדום. הם היושבים בהר שעיר:
וראשית וכו'. ר"ל מבחר עריהם:

פסוק מב
וישלח ידו. להכות ולאבד:
בארצות. ר"ל בארצות רבות:
לא תהיה לפליטה. ר"ל אף שארית מעט לא ישאיר בה והכל יאבד:

פסוק מג
במצעדיו. יהיו רמוסים במצעדי כפות רגליו:

פסוק מד
ושמועות. יהיה נשמע לו שבא עליו מלחמה ממזרח והוא קרן הזעירה שהיא ממלכות ישמעאל האמור למעלה וגם יהיה נשמע לו שבא עליו מלחמה מפאת צפון והשמועות ההם יבהלו אותו ויצא לקראתם בחמה גדולה להשמיד את העכו"ם ההם:

פסוק מה
ויטע. יעמיד אהלי ארמונו בין הימים להר א"י החמדוה ומקודשת:
ובא עד קצו. שם יבוא עד סופו כי תכלה מלכותו ואין מי יעזור לו לשוב ולהתחזק עוד:

פרק יב

פסוק א
יעמוד מיכאל. לבקש רחמים על ישראל:
העומד. הרגיל לעמוד תמיד ללמד סניגוריא על ישראל:
והיתה. אז תהיה עת צרה על ישראל אשר לא נהיתה עליהם מעת היתה לגוי עד העת ההיא הכי הקרן הזעירה שהיא ממלכות ישמעאל יצר להם מאד כמ"ש ולקדישי עליונין יבלא וכו' (לעיל ו'):
ובעת ההיא. כאשר יצר להם מאד ימלט עמך ורק כל הנמצא כתוב בספר ימלט ר"ל הצדיקים ויראי ה' שנאמר בהם ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' וגו' (מלאכי ג):

פסוק ב
ורבים. על כי לא יעמדו בתחיה כ"א מהישרים לזה אמר ורבים ולא כולם:
מישני וכו'. יקיצו הרבה מן המתים יעמדו בתחיה ובדרך שאלה אמר לשון שינה והקצה:
אלה. מהם יקיצו לחיי עולם ר"ל לחיות חיי נעימים עד עולם והם הצדיקים שבהם:
ואלה. ומהם יקיצו לסבול חרפה ובזיון מתמיד עד עולם והם הרשעים שבהם:

פסוק ג
והמשכילים. החכמים שבהם יזהירו וכו':

ומצדיקי הרבים. המלמדים דרך ה' לרבים הם יזהירו ככוכבים:
לעולם ועד. חוזר גם על המשכילים:

פסוק ד

סתום הדברים. אף המעט שידעת מדברי הנבואה ההיא כתבם בדברים סתומים וברמזים:
וחתום. כתבם בספר בדברים חתומים וכפל הדבר במ"ש לזרזו ולהזהירו ביותר:
עד עת קץ ישוטטו וכו'. עד בא עת קץ הגאולה הנה רבים ישוטטו בתנועת המחשבה להשכיל אמיתת הקץ ויתרבה הדעת לחקור ביותר וכאומר הנה יחקורו עד עת הקץ ולא ידעו מאומה אבל בבוא העת אז יופקחו עיני כל להבין רמזי זמן הגאולה:

פסוק ה

שנים אחרים. שני מלאכים אחרים מלבד המלאך הדובר בי:
אחד הנה. מהעבר מזה:
היאור. הוא נהר חדקל:

פסוק ו

ויאמר. אחד מהם אמר:
לאיש לבוש הבדים. הוא המלאך הדובר בו כי כן ראוהו לבוש כמ"ש למעלה:
אשר ממעל. אשר עמד ממעל וכו':
עד מתי. ר"ל עד מתי יתאחר קץ המכוסה:

פסוק ז

ואשמע. שמעתי את האיש וכו' שהיה מדבר:
וירם ימינו וגו'. כדרך הנשבעים וכמ"ש הרימותי ידי אל ה' (בראשית יד):
בחי העולם. בה' שהוא מחיה העולם ומעמידו:
למועד מועדים וחצי. לזמן שני זמנים וחצי זמן:
וככלות. וכאשר יכלה נפוצות כח עם קודש ר"ל כאשר ימורק העון ותכלה מהם נפצות הכח שהיה להם בקושי הגולה ויקבלו ישראל את המלוכה בארץ ישראל:

פסוק ח

ואני שמעתי. עם כי אני שמעתי דברי המלאך הנה לא אבין כמה הוא המועד:
ואמרה. אל המלאך הדובר בי:
מה אחרית אלה. מהו הקץ והסוף הנרמז במועדים האלה:

פסוק ט
לך דניאל. ר"ל לך משאלתך ולא תשאל עוד כי דברי הגאולה יהיו סתומים וחתומים ברמז לבל ידעוה עד עת קץ אבל בבוא הקץ יתחכמו הכל להבין הרמז:

פסוק י
יתבררו. הדברים יתבררו ויתלבנו ע"י חוקרים ומחשבים ר"ל יחפצו לברר הדברים וללבן לדעת האמת:
ויצרפו רבים. ר"ל רבים יחשבו אשר יצא חשבונם צרוף ומזוקק מבלי שגיאה:
והרשיעו רשעים. ובעבור זה ירשיעו הרשעים לומר הואיל ולא בא המשיח בזמן אשר יצא לפי חשבונם שוב לא יבוא:
ולא יבינו. לתלות הדבר בטעות החשבון:
והמשכילים. אבל המשכילים יבינו לתלות הדבר בטעות החשבון ולא יתייאשו מן הגאולה:

פסוק יא
ומעת. גם אלה דברי המלאך שאמר לו מן העת אשר נתבטל התמיד בחורבן הבית השני ונגזר לתת במקום המקדש את המשוקץ ומושתק כאבן:
ימים. ר"ל מן העת ההיא מנה ימים אלף וכו' ולא ידענו אם ימים ממש או שנים ומה יהיה אז:

פסוק יב
אשרי המחכה. אשרי למי שמחכה לה ויגיע אליה וחוזר ומפרש התקוה בהגעה יהיה לימים אלף וכו' וגם זה לא ידענו כמוהו ואם דניאל אמר שמעתי ולא אבין והמלאך השיבו סתומים וחתומי' הדברי' ואיך א"כ נדעם אנחנו:

פסוק יג
לך לקץ. ר"ל בעת ימלאו ימיך תלך לבית עולמך אשר הוא קץ לכל בשר ושם תנוח עם הצדיקים ותעמוד בתחיה לקחת גורלך הניתן לחלקך אחר התחיה ואמר בל' בני אדם החולקים ע"פ גורל:
לקץ הימין. ר"ל העמידה בתחיה ולקיחת הגורל תהיה בסוף הימים: